

Rapport, maart 2014

De erfpachtkwestie in Amsterdam (1945-1960)

Hinke Piersma
Jeroen Kemperman
(NIOD)

Inhoudsopgave

Introductie	2
Toelichting op de inhoud van het rapport	3
Verklaring zaken en begrippen	4
<u>Deel 1</u>	
Na de bevrijding	6
Ontrechting en rechtsherstel	7
Erfpacht in historisch perspectief	10
De erfpachtkwestie in Amsterdam	11
Meer protesten	19
<u>Deel 2</u>	
Achterstallige erfpachtcanon	23
Hoogte boetebedragen	25
Berekening	26
De cijfers	29
<u>Deel 3</u>	
Straatgeld en andere heffingen	31
<u>Deel 4</u>	
Conclusie	33
Aanbevelingen	35
<u>Bijlagen</u>	
Bijlage 1: literatuurlijst	37
Bijlage 2: Geraadpleegde archieven	39
<u>Woord van Dank</u>	41

Introductie

In opdracht van de gemeente Amsterdam heeft het NIOD van 1 september 2013 tot 1 april 2014 onderzoek verricht naar de zogeheten erfpachtkwestie. Het onderzoeksteam bestond uit: dr. Hinke Piersma (projectleider), drs. Jeroen Kemperman (onderzoeker), mr. Hjalmar Duin (promovendus VU) en Lauren Heida (studente UVA).

Het onderzoeksteam werd begeleid door een wetenschappelijke begeleidingscommissie bestaande uit: Marjan Schwegman (directeur NIOD), Wouter Veraart (hoogleraar Encyclopedie der Rechtswetenschap en Rechtsfilosofie VU) en Laurens Winkel (hoogleraar Rechtsgeschiedenis Erasmus Universiteit Rotterdam)

Regelmatig overleg was er met de leden van de Maatschappelijke Klankbordgroep: Charlotte van den Berg; H. Blocks; J. Coronel (CJO); R. Leopold (Anne Frank Stichting); J. Markuszower (CJO); R. Naftaniël (Platform Israël); F. Salomon (LJG Amsterdam); M. Shahsavari (Gemeenteraad); E. Ünver (Gemeenteraad); E. Wolf (NIHS).

Aanleiding tot het onderzoek waren berichten in de pers in het voorjaar 2013. Hieruit bleek dat de gemeente Amsterdam na de Tweede Wereldoorlog Joodse burgers die waren teruggekeerd uit de concentratiekampen of uit de onderduik, boetes voor niet betaalde erfpachtcanon over de oorlogsjaren in rekening bracht. Dit leidde tot een publieke discussie of de gemeente Amsterdam feitelijk en moreel juist had gehandeld jegens teruggekeerde Joodse burgers.

De centrale vraag in het onderzoek was in hoeverre de naheffingen die waren berekend en betaald vanuit het oogpunt van compassie en bejegening van slachtoffers als onterecht zouden kunnen worden betiteld. Deze vraag werd opgesplitst in een aantal subvragen:

1. op welke wijze zijn teruggekeerde Joden na WO II door gemeentelijke diensten behandeld?
2. welke sancties of verplichtingen werden opgelegd?
3. welke (niet) uitgekeerde vergoedingen of restituties speelden een rol?
4. in hoeverre zijn bepaalde zaken d.m.v. het naoorlogs rechtsherstel wel of niet geregeld?

Dit rapport bestaat uit vier delen. Deel 1 behandelt een aantal belangrijke casussen die model staan voor de problematiek van de Joodse erfpachters, de achtergronden van ontrecting en rechtsherstel en de opstelling van ambtelijk Amsterdam in deze. Een kwantitatieve analyse van de achterstallige canon en boetes wordt in deel 2 gegeven. In deel 3 zullen heffingen van andere aard (straatgeld etc.) kort aan de orde komen. Deel 4 bevat een voorlopige conclusie en aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Ten slotte zijn in dit rapport twee bijlagen opgenomen met een literatuurlijst en een lijst geraadpleegde archieven.

De opdracht van de gemeente Amsterdam aan het NIOD had als doel om tot een zo goed mogelijke reconstructie te komen van de wijze waarop de gemeente Amsterdam handelde inzake (erfpacht)vorderingen. Een dergelijke reconstructie gaat altijd gepaard met interpretatie waardoor er zelden een één op één politieke, bestuurlijke of maatschappelijke conclusie is te trekken. Dit geldt in het bijzonder voor de beschikbare kwantitatieve gegevens. De onderzoekers kunnen geen harde uitspraken doen over de volledigheid van deze gegevens (zie de delen 2 en 3) en daarmee ook niet over het totaalbedrag dat gemoeid is met de mogelijk als discutabel te beschouwen vorderingen. Het is aan de verantwoordelijke bestuurders hoe zij in deze verder handelen.

Toelichting op de inhoud van het rapport:

Binnen de gestelde onderzoeksperiode (1 september 2013 - 1 april 2014) is het mogelijk gebleken voorliggend rapport te leveren, dat een kwantitatieve analyse, alsmede een narratieve beschrijving van een aantal illustratieve casussen met de achterliggende discussies op ambtelijk en bestuurlijk niveau behelst. De kernvraag van het onderzoek is hoe het gemeentebestuur van Amsterdam moet worden beoordeeld. Het is voor het verkrijgen van een evenwichtig beeld noodzakelijk om dit vraagstuk in een vergelijkend perspectief te bestuderen, en het Amsterdamse gemeentebestuur te vergelijken met dat van andere Nederlandse gemeenten. Een dergelijke vergelijking helpt om niet slechts op basis van morele, maar (tevens) op grond van zakelijke argumenten ontleend aan de historische context, uitspraken te doen over het handelen van de gemeente Amsterdam destijds.

Voor een goede beoordeling van het Amsterdamse gemeentebestuur inzake heffingen en boetes is het tevens noodzakelijk om deze in een bredere context van het gemeentelijk takenpakket te bestuderen. Liggen de erfpachtheffingen en -boetes in de sfeer van (bureaucratische) regelgeving en de uitvoering ervan, zij kunnen in feite niet worden losgezien van de oorlogsgelateerde woningnood en sociale problematiek waarmee Amsterdam te maken kreeg. Voor een beter begrip van de erfpachtkwestie zou deze dan ook in samenhang met het totale gemeentelijke woningbeleid, en tegen de achtergrond van de naoorlogse rechtspraak en wetgeving op dit gebied (zoals de Woonruimtwet van 1947) moeten worden bestudeerd.

Vanwege de gelimiteerde looptijd van het onderzoek is deze bredere context (het beleid van andere gemeenten en het Amsterdamse woningbeleid) in dit rapport vrijwel geheel buiten beschouwing gelaten.

Verklaring zaken en begrippen

Het Amsterdamse Grondbedrijf

In 1923 besloot het gemeentebestuur van Amsterdam tot oprichting van een Grondbedrijf, dat als een afdeling werd ingepast in de dienst der Publieke Werken. Het beheer van de zogeheten Rentegevende Eigendommen werd naar deze nieuwe afdeling overgeheveld. Het Grondbedrijf had tot taak het gemeentelijk grondbezit te exploiteren, zodanig dat aanleg en uitbreiding van de stad tot stand konden worden gebracht.

Aan het Grondbedrijf werd het voeren van de gehele administratie en het beheer van de grondexploitatie opgedragen, evenals het voorbereiden van door koop, ruil, onteigening of op een andere wijze in eigendom verkrijgen van gronden. Het gereed maken van ruwe grond tot bouwterrein, deze bouwterreinen in erfpacht uitgeven, verkopen, ruilen of schenken hoorde eveneens tot haar taak. In 1947 werd het bouwrijp maken van terreinen opgedragen aan de afdeling Gereedmaken Terreinen.

Het Grondbedrijf had het privaatrechtelijk beheer van alle gemeentelijke onroerende eigendommen dat grond, water en opstallen omvatte, voor zover dit niet aan andere diensten, bedrijven of administratiën was opgedragen. De afdeling Grondbedrijf was dus sedert de oprichting belast met het beheer over de erfpachtgronden en de verhuring en verpachting van Gemeente-eigendommen, alsmede met de voorbereiding van onder andere alle aankopen, onteigeningen en verkopen. Aldus werd de noodzakelijke bestuurlijke eenheid verkregen in het gehele Gemeentelijke Grondbeheer, de regeling van het in bouwexploitatie brengen van gronden door particulieren en de met dit alles samenhangende landmeetkundige bemoeiingen. De taak van het Grondbedrijf lag, in tegenstelling tot de andere afdelingen van Publieke Werken die primair technisch bezig waren, veel meer op het juridische en commerciële vlak.¹

Directeuren dienst Publieke Werken:

W.A. De Graaf, directeur van 1926 tot 1946.

Ir. J.E. van Heemskerck van Beest, directeur van 1947-1951.

Wethouders Publieke Werken:

W. Boissevain (1876-1944):	5 september 1939 tot 1 maart 1941.
L. Seegers (1891-1970):	wethouder (van Gemeentebedrijven en Bevolkingsregister, vanaf 1946 Publieke Werken en Volkshuisvesting) Amsterdam, 21 november 1945 tot 22 september 1948.

Erfpacht

Erfpacht/Recht van erfpacht	het recht van erfpacht is een zakelijk recht om het vol genot te hebben van onroerend goed dat een ander in eigendom heeft.
-----------------------------	---

(Erfpacht)canon:	vaste som die (half)jaarlijks voor een erfpacht betaald moet worden.
------------------	--

---

¹ Overgenomen uit de inleiding bij de collectie archief 5370 (Gemeentelijke Dienst Grondbedrijf)
<https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/overzicht/5370.nl.html>

- (Erfpacht)termijnen: een termijn beslaat een half jaar of een jaar, afhankelijk van de afspraken die daarover zijn gemaakt met de erfverpachter.
- Boete: rente geheven over verschuldigde termijn. In *de Algemene Bepalingen van 1937* was dit 6 % van de canon ingeval één jaar vertraging was opgetreden.

Ontrechting en rechtsherstel

- Raad voor het Rechtsherstel: geïnstalleerd in augustus 1945 en bestaande uit vier afdelingen: de Afdeling Rechtspraak; de Afdeling Effectenregistratie; de Afdeling Beheer, Voorzieningen voor Afwezigen en Rechtspersonen, uitgeoefend door het Nederlandse Beheersinstituut; de Afdeling Onroerende Goederen.
- Afdeling Onroerende Goederen: afdeling van de Raad voor het Rechtsherstel.
- Nederlands Beheersinstituut: afdeling van de Raad voor het Rechtsherstel.
- Minnelijke schikking: onderlinge overeenkomst, in dit verband tussen de oorspronkelijke eigenaar en de oorlogskoper/beheerder.
- E 93: Besluit Bezettingsmaatregelen.
- E 100: Besluit Herstel Rechtsverkeer.
- NGV: Niederländische Grundstückverwaltung. Onder Duitse leiding staande roofinstelling.
- ANBO: Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen. Een roofinstelling die de indruk moest wekken dat zij was ingesteld door de Nederlandse staat, maar in feite een 'onderafdeling' was van de NGV.
- SEC: Schade Enquête Commissie. In 1940 werd de Verordening 221/1940 betreffende de vergoeding van materiële oorlogsschade uitgevaardigd. De Schade Enquête Commissies werden tegelijkertijd ingesteld voor de uitvoering van deze verordening. Opgeheven in 1960.

Bronnen

Een uitgebreide bronnenlijst treft u aan in bijlage 2. Hier is het van belang te vermelden dat het onderzoeksteam ten behoeve van het onderzoek twee niet publiekelijk beschikbare bronnen heeft geraadpleegd. Het gaat om de gedigitaliseerde archieven van het Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Amsterdam (OGA), thans verantwoordelijk voor erfpachtzaken, en het digitale bestand van het Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims (CMJO).

Deel 1

Na de bevrijding

Tijdens de eerste vergadering van de tijdelijke gemeenteraad op 21 november 1945, nam het gemeenteraadslid M. de Hartogh (1876-1952) het woord. Hij wilde van de gelegenheid gebruik maken om 'als Jood, die zelf aan den lijve ondervonden heeft, wat het nazi-regime betekende voor de Nederlanders, en vooral voor de Joodsche Nederlanders' zijn diepe erkentelijkheid te betuigen voor alles 'wat het Nederlandsche volk, en zeer zeker ook de kerken, voor de Joden hebben gedaan'.² Hoewel niet was verhinderd dat het merendeel van de Joodse bevolking was gedeporteerd en vermoord, en er slechts een klein deel was teruggekeerd, was de ramp nog groter geweest wanneer de (niet-Joodse) Nederlanders niet hadden geholpen:

Naast rouw voelt spreker [De Hartogh] daarom vreugde over het feit, dat in de bezettingsjaren opnieuw gebleken is, dat het Nederlandsche volk zich niet tegen zijn Joodsche landgenoten laat opzetten. Het is hem een behoefte, van deze plaats iets te getuigen van de diepe dankbaarheid, die de harten van de Joden in Nederland vervult, dat zij in deze vijf bange jaren als Nederlanders beschouwd werden, en men zich solidair met hen verklaarde.³

Dankbaarheid was volgens De Hartogh het gevoel dat paste, en dit werd in 1950 nog eens uitgedrukt in het monument van Joodse Erkentelijkheid aan het Weesperplein (thans aan de Weesperstraat). Tijdens de onthulling sprak De Hartogh, een van de initiatiefnemers van het monument, wederom zijn dank uit aan alle niet-Joodse Nederlanders die hulp aan de Joodse vervolgdgen hadden geboden.

Er waren meer uitingen van dit soort dankbaarheid, zoals 'een pamfletachtige brief' van Michel Danvers met de titel 'Joodsche Nederlanders danken hun Medeburgers'. Gericht aan de redactie van *Vrij Nederland* betuigde Danvers 'diepgevoelden dank' aan allen die 'onze redding mogelijk hebben gemaakt en ons lijden in de verdrukking hebben verzacht'.⁴

Er is een spanningsveld tussen deze geuite dankbaarheid, en de vele naoorlogse getuigenissen die juist wijzen op onverschilligheid en bothed bij de opvang van terugkeerde Joodse oorlogsslachtoffers. De kleermaker Coen Rood bijvoorbeeld, die in de oorlog van kamp naar kamp was gesleept, kwam na de bevrijding aan op het Centraal Station in Amsterdam. 'Binnen is het koel en donker als in een grafkelder', zo beschreef Rood het station in zijn dagboek, en eindeloos waren de wachttijden voor de registratietafels: 'We moeten in een rij opstellen in een zijgang bij een paar deuren. Het bevangt ons. Mijn benen trillen opeens. Ik ga op mijn rugzak zitten, maar dat geeft moeite bij het steeds aansluiten.' Rood vroeg een dienstdoende agent of hij tegen een muur zittend op zijn beurt mocht wachten. Maar de agent snauwde: 'Blijf staan waar je staat. Stel je niet aan. Die flauwe smoesjes van jullie, iedereen moet wachten. Vooruit, op je plaats.' Twee volle uren moesten Rood en de andere 'kampmensen' vervolgens in de tochtgang wachten. Dan kunnen ze zich laten inschrijven: 'Daar lijkt het wel wat op de Joodse Raad in Westerbork op de oktoberdagen 1942'.⁵

---

² De Hartogh, die ook voor de oorlog al actief was in de gemeentepolitiek, kwam tijdens de Duitse bezetting op de 'beschermde' Barneveldlijst van secretaris-generaal Frederiks terecht. Hij werd met de hele groep 'Barnevelders' in 1944 naar Theresienstadt gedeporteerd. Daar was hij door de Russen bevrijd.

³ Verslag eerste Raadsvergadering 21 november 1945, Gemeenteblad 1945, Afd. 2.

⁴ In haar artikel over antisemitische stereotypen analyseert Evelien Gans ook de andere kant van de medaille, dat wat zij noemt 'dankbaarheid als plicht'. Zie Evelien Gans, "Vandaag hebben ze niets – maar morgen bezitten ze weer tien gulden". Antisemitische stereotypingen in Bevrijd Nederland, in: Conny Kristel (red.), *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (2002), 313-353, aldaar, 332-339.

⁵ Coen Rood, *Onze Dagen. Herinneringen aan de Joden vervolging* (2011), 398-399. Zie ook: Boris de Munnick, 'Na de zogenaamde bevrijding. De terugkeer van joden in de Nederlandse samenleving', in: Piersma Hinke (red.), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang*

Dienke Hondius, die onderzoek deed naar de opvang in Amsterdam, concludeert dat de organisatie van de opvang 'een vlotte en praktische afhandeling belangrijker [achtte] dan warmte en hartelijkheid.' En ze citeert een brief van Frederika Melkman uit 1945:

Op het Centraal Station werden we eerst ontvangen door een aantal mensen met oranje banden om de arm waarop 'Welkom' stond geschreven. Nu, dat was wel nodig, want anders hadden we het beslist niet geweten: ze keken allemaal zuur en stuurden je van het kastje naar de muur.⁶

Hondius signaleert een schril contrast 'tussen de menselijke ellende enerzijds, en het nagenoeg ongeschonden stadsbeeld anderzijds. [...] Het centrum, de grachten, de negentiende-eeuwse wijken eromheen; dat alles was nagenoeg intact gebleven. De oude joodse buurt in het centrum was hierin een spookachtige uitzondering.'⁷ Overigens moet de ongeschondenheid enigszins worden genuanceerd. De voorzitter van de gemeenteraad schetste de situatie van de stad Amsterdam in 1945 als volgt:

Van de gemeentewoningen werden totaal vernietigd 144; zwaar beschadigd 598; beschadigd 1594; van de woningen van de woningbouwverenigingen totaal vernield 30; zwaar beschadigd en beschadigd 1026. [...] Dit zijn allemaal gevolgen van de bombardementen; wat thans volgt komt voor rekening van het noodkachelkje. Door de bevolking werden ten gevolge van den oorlogstoestand 349 gemeentewoningen totaal gesloopt; 346 gedeeltelijk, doch deze zijn te herstellen; 6300 bewoonde woningen werden beschadigd.⁸

Er was gebrek aan alles, wat de door Hondius beschreven menselijke ellende alleen maar groter maakte. Oorlogsslachtoffers die terugkeerden, kwamen in veel gevallen op een wachtlijst voor een woning en/of vonden hun huizen leeggeroofd. De Joodse huiseigenaren gingen een soms lange weg van rechtsherstel tegemoet.

Ontrechting en rechtsherstel

Op 11 augustus 1941 moesten bij Verordening (V.O.) 154/1941 alle onroerende goederen van Joodse burgers worden aangemeld. Tevens werd met deze verordening de mogelijkheid tot onder-beheerstelling geopend. De organisatie die belast was met het beheer van het onroerend goed was de Niederländische Grundstückverwaltung (NGV). In Amsterdam kwam een groot deel van het Joodse huizenbezit onder beheer van het makelaarskantoor P. Everout.⁹

Het doel van V.O. 154/1941 was de 'arisering' van het Joods bezit. Dit betekende in de praktijk dat de huizen van Joodse eigenaren zoveel mogelijk moesten worden verkocht aan 'arische' Nederlanders. Dit bleek volgens een Duits rapport uit september 1943 nog niet zo gemakkelijk. De Duitse bezetter constateerde een grote terughoudendheid bij het Nederlandse publiek aangaande de koop van Joods onroerend goed. De maximumprijs werd vaak niet gehaald. Tijdens veilingen in Den Haag die eerder in juli hadden plaatsgevonden, werd zelfs nauwelijks op voormalig Joods bezit geboden. En dat terwijl onroerend goed op zich een gewild

---

na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen (2001), 45-69; Michal Citroen, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse Joden na kampen en onderduik* (1999); Dienke Hondius, *Terugkeer. Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* (1998).

⁶ Dienke Hondius, "'Welkom' in Amsterdam. Aankomst en ontvangst van repatrianten in de hoofdstad in 1945', in: Conny Kristel (red.), *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (2002), 201-221, aldaar 203, 220-221.
⁷ Idem, 103.

⁸ Raadsvergadering, 21 november 1945, Gemeentebld Afd. 2, 7.

⁹ Dit 'beheer' omvatte niet slechts 'het verrichten [...] van alle rechtshandelingen en anderszins, welke een behoorlijk beheer van het joodsch grondbezit met zich meebrengt; de NGV kon 'dit grondbezit ook geheel of ten deele vervreemden of bezwaren'. Wouter Veraart, *Ontrechting en Rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (2005), 149.

beleggingsobject was, en het volgens het Duitse rapport voor panden in niet-Joods bezit in die tijd zelfs gebruikelijk was onderhands 30% bovenop de maximumprijs te betalen.

Er werden een aantal maatregelen voorgesteld om de boel vlot te trekken. Deze betroffen nadere regulering van de verkoop van niet-Joods onroerend goed die het heimelijk betalen van een toeslag op deze panden zou moeten tegengaan. Aan de koop en vervolgens doorverkoop van voormalig Joods bezit zouden daarentegen geen verdere beperkingen moeten worden opgelegd. De opstellers van het Duitse rapport hoopten dat de doorverkoop van Joods bezit door 'arische' tussenhandelaren de oorspronkelijke Joodse eigenaren als het ware zou kunnen wegmoffelen. Tevens zou de - zoals het in het Duitse rapport genoemd stond - Nederlandse Administratie van Onroerende Goederen¹⁰ in plaats van de NGV bij de verkoop van Joodse panden naar voren moeten worden geschoven als een *Nederlandse* overheidsinstantie die hierbij bemiddelde.¹¹

In 1998 concludeerde ook de Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland (de 'Commissie-Scholten') dat de verkoop van Joods onroerend goed tijdens de bezetting in de praktijk op moeilijkheden was gestuit. Niet zelden waren NSB'ers, zwarthandelaren en speculanten meer in de koop van dergelijke panden geïnteresseerd dan bonafide kopers, die kennelijk eerder beducht waren om daarop ooit te worden afgerekend. Volgens het eerste rapport van de Commissie-Scholten lukte het in Amsterdam wel om 'courante huizen (herenhuizen en kantoorgebouwen in Amsterdam-Zuid en aan de grachten) – veelal onder hun marktwaarde – aan de man te brengen maar [waren] de verkrotte huizen in het "Judenviertel" vrijwel onverkoopbaar'.¹²

De koop van panden van Joodse eigenaren beperkte zich niet tot zwarthandelaren, speculanten, NSB'ers, of andere particuliere oorlogskopers. Ook het Amsterdamse gemeentebestuur kocht panden van Joodse eigenaren in bijvoorbeeld de Utrechtsestraat en de Joden Houttuinen.¹³ Uit de jaarverslagen van de dienst Publieke Werken blijkt dat er nog meer percelen zijn verworven. Zo staat er over het jaar 1948 dat 'van 70 gedurende de bezettingstijd onrechtmatig vervreemde erfpachtsrechten [...] de oude erfpachters in hun rechten [werden] hersteld'.¹⁴

De panden in de Joden Houttuinen waren gekocht met het oog op de 'verbetering van verkeerswegen'; het doel van de koop was sloop.¹⁵ Alvorens de gemeente Amsterdam echter was overgegaan tot koop, was juridisch advies ingewonnen. Hierin werd de koop afgeraden en geconcludeerd dat de gemeente een 'onnodig risico' zou lopen.¹⁶ Niettemin had de toenmalige burgemeester E.J. Voûte gemeend de transacties te moeten doorzetten. Na de oorlog volgde een complexe en langdurige rechtsherstelprocedure.

De geschiedenis en de praktijk van het rechtsherstel zijn uitvoerig beschreven in diverse publicaties.¹⁷ Kort samengevat komt het erop neer dat er verschillende besluiten ten grondslag lagen aan het herstel van de rechtsstaat dat een einde moest maken aan de ontrechting van grote aantallen Nederlandse burgers. De belangrijkste besluiten waren het door de regering in ballingschap op 17 september 1944 afgekondigde Besluit Bezettingsmaatregelen (E 93) en Besluit Herstel Rechtsverkeer (E 100). Er werd een Raad voor het Rechtsherstel in het leven

---

¹⁰ Hier wordt hoogstwaarschijnlijk het Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen (ANBO) bedoeld.

¹¹ Stuk betreffende de 'Arisierung jüdischen Grundbesitzes', NIOD, collectie 039, inv. nr. 2241. Overigens is Eric Slot in zijn artikel in het *Historisch Nieuwsblad* in 2008 een andere mening toegedaan. Hij schrijft dat de panden van Joodse eigenaren 'grif [werden] gekocht'. Slot baseert deze conclusie op de hoeveelheid transacties in de *Verkaufsbücher* van de NGV die bij het Nationaal Archief in Den Haag worden bewaard.

¹² *Eerste rapport van de Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland* (1998), 158.

¹³ De Joden Houttuinen, een straat tussen de Jodenbreestraat en de Houtkopersburgwal, bestaat tegenwoordig niet meer.

¹⁴ Stadsarchief Amsterdam, collectie 5370, inv.nr. 33. Zie ook: Jaarverslag 1948, dienst Publieke Werken.

¹⁵ Brief van de directeur P.W. aan wethouder van P.W., 29 april 1943, archief CMJO, CD-ROM, 0139.

¹⁶ Het gaat om adviezen van 12 augustus 1943 en 15 januari 1944, geciteerd in advies ten behoeve van rechtsherstelprocedure van de gemeente-advocaat, 10 januari 1949, Stadsarchief Amsterdam, collectie 5189, inv.nr. 463.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld: Wouter Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*; Gerard Aalders, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (2001).

geroepen met een aparte Afdeling Onroerende Goederen. Deze had tot taak te zorgen dat 'geschillen door partijen onderling, zij het onder leiding van een deskundige notaris-bemiddelaar, konden worden geregeld'. Deze regelingen werden vastgelegd in zogeheten minnelijke schikkingen tussen de oorspronkelijke eigenaren en de oorlogskopers/beheerders. Lukte het de betrokken partijen echter niet om tot een dergelijke overeenkomst te komen, dan kon men zijn toevlucht nemen tot een procedure voor de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.¹⁸

De commissie Kordes, ingesteld op 10 december 1997, heeft becijferd dat van de 12.800 rechtshersteldossiers, het geschil in ruim 10.000 gevallen minnelijk werd geschikt, in bijna 1.450 gevallen werd het rechtsherstelverzoek door belanghebbenden ingetrokken, en in de overige 1.300 gevallen legde de afdeling Rechtspraak een bindende uitspraak op. Begin 1959 waren vrijwel alle geschillen afgewerkt en is de Afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel opgeheven.¹⁹

Het rechtsherstel van een aantal panden die door de gemeente Amsterdam in de oorlog waren gekocht verliep moeizaam. Het ging hier om de eerder genoemde percelen in de Joden Houttuinen. De gemeente Amsterdam wilde de percelen, beter gezegd, de grond waarop de percelen stonden, graag behouden vanwege de nagestreefde verkeersverbeteringen. Behoorde dit al tot de mogelijkheden, dan moest er uiteraard een verrekening plaatsvinden met de oorspronkelijke eigenaar. Dit waren de erven van Cohen de Lara, wier belangen werden verdedigd door mr. I.S. de Vries. De geschilpunten handelden over de exploitatiekosten en een vergoeding voor oorlogsschade. Deze vergoeding kon bij de Schade Enquêtecommissie (SEC) worden aangevraagd, maar alleen wanneer het doel was om panden die als gevolg van de oorlogsomstandigheden in slechte staat verkeerden, te herstellen. Omdat de gemeente Amsterdam *sloop* en niet *herbouw* beoogde voor de percelen in de Joden Houttuinen was een dergelijke schadevergoeding niet ingediend. Van dit gemeentelijk beleid - de gemeente Amsterdam had de panden in de oorlog doelbewust verwaarloosd - dreigden de erven van Cohen de Lara de dupe te worden.²⁰

Een beroep op 'goede trouw' kon de gemeente Amsterdam niet doen.²¹ Volgens artikel 32 van E 100, mocht goede trouw slechts worden aangenomen 'indien degeen op wie een beroep wordt gedaan, niet wist, noch redelijkerwijs had behooren te vermoeden', dat de eigenaar zijn bezit verloren had als gevolg van de Duitse bezettingsmaatregelen.²² Daar kon volgens de gemeente-advocaat D.K.G. De Jong, die na de oorlog in deze kwestie werd geraadpleegd, geen sprake van zijn.

De Jong, geboren in 1877, was al voor de oorlog 'stadsadvocaat' en tevens procureur/plaatsvervangend kantonrechter in Amsterdam geweest. In de oorlog werd hij, net als alle Joodse ambtenaren op grond van de Duitse verordeningen uit de gemeentelijke dienst ontslagen. Zijn gemengd gehuwde status bood hem enige bescherming. Hij besloot echter naar Zwitserland te vluchten, waar hij in februari 1943 aankwam. Op 11 juni 1945 werd De Jong gerepatriëerd. Op zijn registratiekaart staat: 'Kan huisvesting vinden bij zwager R. Geerling, Anna Paulownastraat 51 a, Den Haag.'²³ De Jong keerde terug in gemeentelijke dienst in Amsterdam. Hij was toen 68 jaar.

---

¹⁸ Panden die niet werden opgeëist omdat de Joodse huizenbezitter was vermoord kwamen onder beheer van de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON).

¹⁹ Commissie-Kordes, eindrapport: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/1998/12/09/eindrapport-van-de-commissie-kordes.html>.

²⁰ Brief van I.S. de Vries aan de afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel, 28 juni 1957, CMJO, CD-Rom, 0139.

²¹ Goede trouw in E 100 was de bepaling dat bezitter te goeder trouw volledig werd beschermd tegen rechtsherstel- en schadevergoedingsaanspraken van de oorspronkelijke eigenaar.

²² Advies van de gemeente-advocaat, 10 januari 1949, Stadsarchief Amsterdam, collectie 5189, inv. nr. 463. Zie ook: Wouter Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 164 e.v..

²³ Archief Informatiebureau Nederlandse Rode Kruis (Den Haag).

In De Jongs advies van 1949 over de aankoop van 'Joodse panden' tijdens de bezetting door de gemeente Amsterdam, stelde hij dat 'elk normaal denkende moest begrijpen en heeft begrepen, dat een hersteld Nederlands gezag' de gevolgen van de maatregelen van de bezetter 'zou tenietdoen', en een beroep 'op goede trouw, in den zin van "denken dat het in orde was"', behoorde dan ook niet tot de mogelijkheden.²⁴

De vraag die de gemeente specifiek aan De Jong had voorgelegd was, of de kosten die aan het rechtsherstel verbonden waren, konden worden verhaald op oud-burgemeester Voûte onder wiens verantwoordelijkheid de panden waren gekocht. Het was natuurlijk denkbaar, aldus De Jong, dat ondanks de wetenschap dat er sprake was van de koop van een 'besmet' pand 'het gemeente belang dermate werd gediend met een speciaal onroerend goed, dat het redelijkerwijs den burgemeester niet kwalijk genomen kan worden, dat hij het daarbij ontwijfelbaar te nemen risico voor de gemeente heeft aanvaard'. De juridische adviezen die door de burgemeester waren ingewonnen op 12 augustus 1943 en 15 januari 1944 zouden op een dergelijke risicoanalyse kunnen wijzen. Immers, het inwinnen van die adviezen (waarin zoals gezegd, verkoop werd afgeraden) impliceerde dat de burgemeester niet over een nacht ijs was gegaan. Echter, Voûte had als vertegenwoordiger van de stad Amsterdam het perceel Joden Houttuinen 69 al op 27 maart 1942 gekocht. De Jong noemde dit 'opmerkelijk' en voegde eraan toe dat 'de heer Voûte toen kennelijk geen behoefte [had] gevoeld tot het inwinnen van juridisch advies [...] wellicht omdat het toenmaals Duitsland militair nog voor de wind ging'. Geconcludeerd mocht worden dat de burgemeester 'culpoos handelen' kon worden verweten, en volgens De Jong, had een schadeclaim aan diens adres zeker kans van slagen op grond van het feit dat de burgemeester 'willens en wetens' in strijd met het gemeentebelang had gehandeld.²⁵

Tot een schadeclaim is het niet gekomen. Voûte stierf in 1950. De zaak sleepte zich voort. Tenslotte deed de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel op 7 juli 1959 een definitieve uitspraak, waarbij de gemeente werd aangeslagen voor een vergoeding van f. 26.000,- in ruil voor het eigendom van de begeerde percelen. De motivering van de uitspraak luidde dat dit 'in het belang van de volkshuisvesting [was] en ter uitvoering van het [...] vastgestelde wederopbouwplan-Jodenbreestraat'.²⁶

De gemeente Amsterdam was dus als partij betrokken bij het rechtsherstel, en kende als zodanig de problematiek van binnenuit. Het lijkt erop dat de teruggave van het overig Joods bezit in handen van de gemeente minnelijk werd geregeld. De percelen in de Joden Houttuinen vormden dus een uitzondering. Dit had alles te maken met de nagestreefde verbeteringen in dit stadsdeel. Sinds de negentiende eeuw was het uitgeven van grond in erfpacht onderdeel van de stadsontwikkeling geweest, waarbij regie over bebouwing, het gebruik van grond én het inkomstenbeleid van de gemeente Amsterdam, belangrijke aspecten waren.

Het erfpacht in historisch perspectief

In het recht voorafgaand aan de codificatie van 1838 werd het recht van erfpacht gebruikt voor de ontginning van woeste gronden. De eigenaar die er geen brood in zag zelf zijn percelen te ontginnen, gaf deze in erfpacht uit. De erfpachter had de bevoegdheid die grond tot landbouwgrond om te vormen en vervolgens te exploiteren. In de vijftiende en de zestiende eeuw werden in Amsterdam de eerste gronden in erfpacht uitgegeven. Omdat de grond binnen de vestingwerken volledig was bebouwd ging men, ten behoeve van noodzakelijk geachte stadsuitbreiding, over tot het onteigenen van landbouwgronden net buiten de stad. Pas aan het einde van de negentiende eeuw kwam het stedelijk erfpacht tot bloei, aanvankelijk vooral in Amsterdam, later ook in Den Haag en andere steden.

²⁴ Advies van de gemeente-advocaat, 10 januari 1949, Stadsarchief Amsterdam, collectie 5189, inv. nr. 463.

²⁵ Advies van de gemeente-advocaat, 10 januari 1949, Stadsarchief Amsterdam, collectie 5189, inv. nr. 463.

²⁶ Uitspraak Raad voor het Rechtsherstel, 7 juli 1959, CMJO, CD-rom, 0139.

Omdat het uitgeven van grond in erfpacht in het leven was geroepen voor ontginning, lag de nadruk van oudsher op *bewerking* en niet op *genot* van die grond. In de loop van de twintigste eeuw, met de uitgifte van woningen in erfpacht, schoof het oorspronkelijke karakter - bewerkingsrecht - steeds meer op naar een genotsrecht. De erfpachter wilde op de grond wonen of deze verhuren, in beide gevallen wilde hij genot krijgen uit zijn erfpachtrecht. In ruil voor dat genot betaalde hij canon. Vanuit het perspectief van de grondeigenaar was er ook iets veranderd. Anders dan bij de uitgifte van landbouwgronden waar ontginning en bewerking het doel was van de grondeigenaar, was dit bij erfpacht op woningen een aanvulling op de gemeentefinanciën. In Amsterdam was het progressief liberale raadslid M.W.F. Treub (1858-1931) de grote initiator en bedenker achter deze doelstelling.

Treub ambieerde veranderingen in de grondpolitiek. Hij meende dat de waardevermeerdering van de grond ten goede moest komen aan de publieke sector en niet aan de individuele grondeigenaren. Daarnaast diende grondspeculatie te worden voorkomen door een bouwplicht, bestemmingswijzigingen (bijvoorbeeld van woonhuis naar kantoor) moesten door de gemeente worden goedgekeurd, en de grond (en de rechten daarop) moest op eenvoudige wijze (per raadsbesluit) terug kunnen worden gegeven aan de grondeigenaar (= de gemeente) ten behoeve van het algemeen belang (denk aan stadsvernieuwing etc.).²⁷

In zijn handboek over de privaatrechtelijke aspecten van onroerend goed stelt A.A. van Velten dat het erfpachtstelsel 'de privaatrechtelijke reactie was'²⁸ op misstanden die zich voordeden bij de huisvesting van arbeiders, waardoor de behoefte aan overheidsregulering en -ingrijpen groeide. Overheidsonthouding werd in de negentiende eeuw in toenemende mate onwenselijk geacht, zelfs als het ging om privaat eigendom.²⁹ Erfpacht was (en is) dus een privaatrechtelijk recht, waarbij beide partijen als gevolg van het zakelijke karakter van het erfpachtrecht vervangbaar zijn. Zakelijke rechten zijn niet persoonsgebonden. Dit onpersoonlijke karakter van het erfpachtrecht werd, zoals we zullen zien, een belangrijk argument in de discussie over het wel of niet moeten betalen van achterstallige canon en de bijbehorende boetes.

De erfpachtkwestie in Amsterdam

De zaak Schrijver

De achterstallige erfpachtcanons en de boetes die werden geheven op te late betaling stonden na de bevrijding in 1945 spoedig op de agenda van het gemeentebestuur. De aanleiding hiervoor waren protesten van teruggekeerde (Joodse) erfpachters. Zo schreef J. Schrijver, arts en eigenaar van het pand op de Paulus Potterstraat 42 te Amsterdam, op 30 mei 1946 een brief aan de directeur Publieke Werken, W.A. de Graaf. Hierin verzocht hij om een regeling voor zijn niet-betaalde erfpachtermijnen uit de oorlogsjaren.

Schrijver was begin 1943 uit zijn huis gehaald, en bracht vervolgens tweeënhalf jaar door in Duitse concentratiekampen. Zijn huis kwam onder beheer van de NSB-makelaar P. Everout. Toen Schrijver eind 1945 terugkwam vond hij zijn huis leeggeplunderd en door anderen bewoond terug:

Ik moet weer een nieuw bestaan opbouwen en heb, van bezit en inkomsten ontdaan, achterstallige belastingen en hypotheekrente te betalen, terwijl de tegenwoordig geldende huren in verband met de kosten veel te laag zijn. In verband met deze omstandigheden is het mij volstrekt onmogelijk het verschuldigde bedrag in eens te voldoen. Daarom verzoek ik u, met een betaling in termijnen genoegen te nemen en goed

²⁷ A.A. van Velten, *Privaatrechtelijke aspecten van onroerend goed*, (2009), 463-464.

²⁸ De Woningwet van 1901 was de publiekrechtelijke pendant.

²⁹ Van Velten, *Privaatrechtelijke aspecten*, 463-464.

te vinden dat ik zolang f 100,- p. maand betaal, tot ik, met inbegrip van de nieuw vervallen termijnen 'bij zal zijn'. Een gelijke regeling is door de hypotheekbanken goed gevonden. In de hoop dat u met deze regeling accoord gaat *en mij geen boete zult laten betalen* [cursivering HP/JK] verblijf ik...³⁰

Op 22 juni kreeg Schrijver bericht dat het Grondbedrijf akkoord was met de afbetalingsregeling. Echter, er kon geen 'aanleiding worden gevonden om de bepalingen betreffende verschuldigde boete wegens te late betaling buiten werking te stellen'.³¹

Schrijver, geboren in 1871, was op 4 februari 1943 gearresteerd in Amsterdam 'wegens vergrijp tegen de Jodenwetten' door 'twee boeven-jodenjagers en dieven van joodsch bezit Puls en Meijer'. Deze hadden hem een blauw oog geslagen, 'ofschoon ik niet handtastelijk was', en hem met een pistool bedreigd. Op 12 februari 1943 kwam hij terecht in kamp Vught om op 18 oktober 1943 te worden gedeporteerd naar Westerbork. Op 18 januari 1944 werd hij op transport gesteld naar Theresienstadt. Dat hij naar dit kamp en niet naar Auschwitz werd gedeporteerd, kwam waarschijnlijk omdat Schrijver gemengd-gehuwd was. Dat bood enige bescherming. Op 8 juni 1945 verbleef Schrijver nog steeds in Theresienstadt. Eenmaal teruggekeerd zag hij zich genoodzaakt onderdak te zoeken bij zijn kinderen in Wassenaar.³²

Schrijver reageerde verontwaardigd op de mededeling van het Grondbedrijf over de verplichting tot boetebetaling: 'dat [...] opsluiting in concentratiekampen, verlies van bezittingen en inkomen, zoodat men bij zijn kinderen onderkomen moet zoeken en door hen onderhouden wordt, voor u geen motief is om de bepalingen betreffende boeten wegens te late betaling, buiten werking te stellen.' Schrijver zag zich verplicht om bij hogere instanties te informeren of deze met een dergelijke opvatting akkoord gingen.³³

Die hogere instanties betroffen het gemeentebestuur. De brief van Schrijver aan het gemeentebestuur is niet bewaard gebleven, evenmin als het originele antwoord van het college van Burgemeester en Wethouders (B. & W.). De inhoud is echter geciteerd in een brief van Schrijver aan gemeenteraadslid Ben Sajet:

Amice Sajet,

Uit de verslagen van den Gemeenteraad van Amsterdam zie ik dat je hier weer actief bent en uit de advertenties in de couranten zul je bemerkt hebben, dat ik ook nog besta en werk, zij het niet als medicus en ook niet meer in Amsterdam, waar mijn huis leeggestolen en door anderen bewoond is. Als man van invloed, dien je bent, kom ik je raad vragen. Mijn huis Paulus Potterstraat 42 staat op erfpachtgrond. Tijdens mijn 2 ½-jarige gedwongen verblijf in concentratiekampen heb ik, natuurlijk, den canon niet kunnen betalen. Zoodra ik terug was, heb ik een voorstel tot successievelijke afbetaling van dezen schuld gedaan, dat geaccepteerd werd. Ik verzocht van de boete wegens te late betaling te worden vrijgesteld. Dat werd niet goed gevonden. Van B. en W. kreeg ik nu gisteren den dwazen brief, dien ik hier afschrijf.³⁴

B. & W. meenden, zo vervolgde Schrijver, dat

---

³⁰ J. Schrijver aan W.A. de Graaf, 30 mei 1946, OGA/erfpachtdossiers, E1295-2.

³¹ Hoofd van de afdeling Grondbedrijf aan J. Schrijver, 22 juni 1946, OGA/erfpachtdossiers, map E1295-2.

³² Schrijver ten behoeve van Afwikkelings Bureau Concentratiekampen (ABC), 1 augustus 1945, archief Informatiebureau Nederlandse Rode Kruis (Den Haag). Joachim Meijer Schrijver was arts/grafoloog. Hij werd gearresteerd op 4 februari 1943 (wegens 'Vergrijp tegen de Jodenwetten'). Op 12 februari 1943 naar K.L. Herzogenbusch (gev. nummer. J. 5158); vervolgens naar Westerbork op 18 oktober 1943. Gedeporteerd naar Theresienstadt op 18 januari 1944. Op 8 juni 1945 nog in Theresienstadt. Op 17 september 1945 woonachtig in Wassenaar, Oranjelaan 4.

³³ J. Schrijver aan Hoofd van afdeling Grondbedrijf, 25 juni 1946, OGA/erfpachtdossiers, E1295-2.

³⁴ Brief van J. Schrijver aan B. Sajet, OGA/erfpachtdossiers, E1295-2.

het zakelijke karakter van het erfpachtrecht medebrengt, dat de boete wegens te late betaling moet worden voldaan ongeacht of de erfpachter tengevolge van oorlogsomstandigheden gedurende eenig tijdvak de beschikking over het recht en over de op den grond gebouwde opstallen niet heeft gehad.

Wellicht, zo had B. & W. aan Schrijver laten weten, bestond er de mogelijkheid om de achterstallige canon en de boete te declareren als oorlogsschade of 'op derden te verhalen'. Het ging Schrijver elk voorstellingsvermogen te boven. Vind jij ook, zo schreef hij aan Sajet,

dezen gang van zaken niet allerabsurdest? Zou je me het genoegen willen doen, me even te schrijven wat je ervan denkt en of je weet tot wien ik me wenden moet om deze krankzinnigheid ongedaan te maken. Begrijp goed: ik vroeg niet om schrappen van den canon, alleen om opheffen van de boete.³⁵

Sajet klom in de pen en ontving op 29 november 1946 antwoord van de wethouder Publieke Werken, L. Seegers:

Zich baseerend op het standpunt, dat de schulden van erfpachtcanon en boete een zakelijk karakter dragen, kunnen Burgemeester en Wethouders geen andere beslissing nemen dan die, waaraan dr. Schrijver bezwaar maakt. Ik merk daarbij op, dat dit standpunt mede wordt ingenomen door den Directeur der Publieke Werken en door den Gemeente-Advocaat Mr. D.K.G. de Jong. De zaak is ampel overwogen en van alle kanten bezien [...]. In verband hiermee breng ik nog onder Uw aandacht, dat de schade zoo mogelijk uiteindelijk zal dienen te worden gedragen door degenen, wier maatregelen ze hebben veroorzaakt. Zoo de Gemeente Dr. Schrijvers verzoek om kwijtschelding van de beloopte boete inwilligde, zou zij de schade voor haar rekening nemen, wat tot gevolg zou hebben, dat verhaal op degenen die de schade behooren te dragen, achterwege zou blijven.³⁶

Het college van B. & W. stelde zich dus op het standpunt, dat zij niet de veroorzaker was van de schade en derhalve ook niet verantwoordelijk was. Het argument van de gemeente dat zij de schade niet voor haar rekening kon nemen, kan als zwak worden gekwalificeerd, daar zij eventueel de mogelijkheid had om de schade te verhalen op de oorlogskopers/beheerders. Bovendien nam gemeente-advocaat De Jong een genuanceerder standpunt in dan hierboven wordt geschetst, waarover hieronder meer.

Inmiddels had Schrijver zich tot de Stichting Nederlands Volksherstel gewend, een stichting die op 17 november 1944 in het leven was geroepen ten behoeve van de hulpverlening. Gevoelig voor diens argumenten schreef de Stichting bij monde van J. Verhage op 1 december 1946 een brief aan de dienst Publieke Werken. Daarin werd fel uitgehaald naar het gevoerde gemeentebestuur omdat het 'onbetwistbaar [is] dat het uitblijven van de betalingen uitsluitend aan force majeure [overmacht] moet worden geweten en dat het vorderen van boete in dit verband een zeldzame onbillijkheid moet worden geacht'.³⁷

Het mocht niet baten. Hoewel erkend werd, zo blijkt uit een briefje van de directeur Publieke Werken De Graaf aan de Stichting Volksherstel, dat Schrijver en andere erfpachters in soortgelijke omstandigheden het 'begrijpelijkerwijs als een onbillijkheid gevoelen' dat zij achterstallige canon en boete moesten betalen, viel er niets aan te doen. De argumenten die golden voor de verplichting van het betalen van achterstallige canon, ook al had men een periode geen genot gehad van het erfpacht, golden ook voor de boete.³⁸

³⁵ Brief van J. Schrijver aan B. Sajet, OGA/erfpachtdossiers, E1295-2.

³⁶ Brief van L. Seegers aan B.H. Sajet, 29 november 1946, OGA/erfpachtdossiers, E1295-2.

³⁷ Stichting Nederlands Volksherstel aan de Dienst der Publieke Werken, 1 december 1946, OGA/erfpachtdossiers, NIOD-1295-2.

³⁸ Brief van W.A. de Graaf aan Stichting Nederlands Volksherstel, 27 december 1946, OGA/erfpachtdossiers, map NIOD-E1295-2.

Hoe begripvol De Graaf werkelijk was, valt nog te bezien. Aan Seegers schreef hij op 4 december 1946 dat meerdere erfpachters die hadden geprotesteerd tegen de boete deze onterecht als 'straf' beschouwden, omdat ze niet op de hoogte waren van het rechtskarakter van het erfpachtrecht, namelijk dat erfpacht een zakelijk recht was. De Graaf vond dat er niet van het ingenomen standpunt moest worden afgeweken, omdat dan alle gevallen op billijkheid moesten worden onderzocht 'waarbij men op allerlei subjectieven criteria zou moeten discrimineren'.³⁹

Schrijver besloot begin 1947 zijn strijd op te geven. Aan de chef Boekhouding van het Grondbedrijf schreef hij: 'In het bezit van uw gedrukte kennisgeving bericht ik u dat ik mijn makelaar J. Brouwer & Zn [...] bericht heb dat hij u f. 68.22 voor boeten wegens te late erfpachtbetaling onder protest betalen kan. Ik onthoud mij van commentaar.'⁴⁰

Hoe moeten we het beleid van de gemeente Amsterdam beoordelen als het gaat om de verplichting die ze (Joodse) erfpachters oplegde de achterstallige erfpachtcanon te betalen en tevens een boete hief, terwijl zij gedurende de oorlog niet in de omstandigheid waren om: a) genot van het erfpachtrecht te hebben, want hun woningen waren geroofd, en b) zij zelf gedeporteerd, ondergedoken of gevlucht waren. De gemeente Amsterdam beriep zich iedere keer opnieuw op het feit dat erfpachtrecht een zakelijk recht was. Daarmee lijkt de gemeente zich resoluut op een (volgens haar onneembare) verdedigingslijn te hebben ingegraven: omdat het een zakelijk recht betrof, viel van de bepalingen ervan nu eenmaal niet af te wijken. Als X en Y zijn overeengekomen dat Y jaarlijks f. 100,- aan canon moet betalen, en als deze dat niet doet daar een jaarlijkse boete van f. 25,- bovenop komt, dan is daar niets aan te veranderen. Als men het anders had willen hebben, dan had men iets anders moeten afspreken.

Discussie in ambtelijk Amsterdam

Zoals gezegd boog de gemeente Amsterdam zich spoedig na de bevrijding over de vraag wat te doen met de achterstallige erfpachtcanon en de daarop te vorderen boetes, mede als gevolg van de protesten van Schrijver en anderen. De belangen waren, aldus de directeur van Publieke Werken, 'niet gering' en in dit verband noemde hij een aantal dure percelen waaronder het Carltonhotel. Het ging bij dit hotel bijvoorbeeld om een bedrag van f. 10.883,40 per halfjaarlijkse termijn. Tel daar dan nog een zes procent boete per jaar bij op.⁴¹ Verstandig was het dan ook om vast te houden aan de betaling van achterstallige canon en boete, vond ook de wethouder van Publieke Werken, L. Seegers. Hij voegde er aan toe dat 'indien blijkt, dat de belanghebbenden de geleden schade niet als oorlogsschade vergoed krijgen, noch op derden [lees: oorlogskopers/beheerders] kunnen verhalen', het vorderen van de boete 'nader in overweging [kan] worden genomen'.⁴²

De opstelling van de gemeente werd dus door verschillende redenen ingegeven: kwijtschelding van de canon en boete was een financiële adering, zeker met enkele peperdure percelen op erfpachtgrond.⁴³ Tevens gokte men erop dat gedupeerden de canon en boete op anderen konden verhalen (zie ook zaak Schrijver hierboven). Bleef de vraag wat er in de tussentijd moest worden gedaan met de 'weigeraars'. In feite waren er volgens de gemeente twee opties: het instellen van een gerechtelijke vordering of het vervallen-verklaren van het erfpachtrecht.⁴⁴ De eerste optie

³⁹ W.A. de Graaf, aan de wethouder van P.W., 4 december 1946, OGA/erfpachtdossiers, E952-1.

⁴⁰ Schrijver aan Grondbedrijf, 15 februari 1947, OGA/erfpachtdossiers, E1295-2.

⁴¹ Advies directeur P.W., 5 april 1946, Stadsarchief, collectie 30640, inv.nr. 140.

⁴² Briefje van Seegers aan directeur P.W. 3 september 1946, Stadsarchief, collectie 30640, inv.nr. 140.

⁴³ Naast het Carlton werden ook genoemd: de huizen in de omgeving van de H.B.S. voor meisjes aan de Gerrit van der Veenstraat, de verbrande huizen aan de Apollolaan, hoek Beethovenstraat, de als Joods bezit door de Duitsers in beslag genomen villa's aan het Dijsselhofplantsoen en de Breitnerstraat, alsmede een groot aantal percelen in de Transvaalbuurt. Zie OGA-dossiers E-256.

⁴⁴ In de *Algemeene Bepalingen voor het voortdurend erfpacht 1937* werd bepaald dat onder voorwaarden beschreven in artikel 17 het erfpachtrecht bij besluit van de Gemeenteraad vervallen kan worden verklaard. <http://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/erfpacht/professionals/algemene-bepalingen/>

had niet de voorkeur van de directeur Publieke Werken en de redenen die hij hiervoor aandroeg zijn onthullend. De directeur achtte het middel van een gerechtelijke vordering 'onvolkomen' omdat deze 'de persoonlijke zijde van de verplichting tot betaling van canon' accentueerde 'waardoor een aanknopingspunt wordt geboden voor een beroep op overmacht, billijkheid en goede trouw.'⁴⁵ Met de 'persoonlijke zijde' van de plicht tot betaling zou er een bres worden geslagen in de argumentatie dat het erfpachtrecht een zakelijk recht was, en daarmee dus niet persoonsgebonden.

Daarnaast zou een gerechtelijke vordering twijfel zaaien 'omtrent den persoon, die moet worden aangesproken, indien het erfpachtrecht, zonder dat achterstallige canon en boete volledig waren voldaan, in andere handen is overgegaan.' Met andere woorden, het ging hier om de vraag op wie moest worden gevorderd: de oorlogskoper/beheerder of de oorspronkelijke eigenaar? Wanneer de rechter zou beslissen dat bij de oorlogskoper/beheerder verhaal moest worden gehaald, dan schiep dat verplichtingen die de gemeente onwenselijk vond.⁴⁶ Als de gemeente dan toch actie wilde ondernemen, dan was vervallenverklaring van het erfpachtrecht op een specifiek perceel een betere optie, maar daarvoor werd de tijd in 1947 nog niet rijp geacht – het betalingsverkeer was toen nog maar nauwelijks goed op gang gekomen.

Zoals gezegd, hoopte de gemeente dat (Joodse) erfpachters bij andere loketten terecht konden zoals de Schade Enquête Commissie (SEC), dan wel de oorlogskoper/beheerder. Ook de gemeente-advocaat De Jong wees in een advies van 6 februari 1947 op de mogelijkheid dat 'bij een eventueel rechtsherstel de canon en boete, mochten zij nog niet zijn betaald, in rekening kunnen worden gebracht'.⁴⁷ Waarmee hij bedoelde dat deze in een minnelijke schikking tussen de oorlogskoper/beheerder en de oorspronkelijke eigenaar verrekend zouden kunnen worden. De beschikbare bronnen (onder andere de notariële akten bij het Kadaster) geven echter de indruk dat dit in veel - mogelijk zelfs in de meeste - gevallen achterwege is gebleven.

Over de bovengenoemde vraag wie nu eigenlijk bij de oorlogskopers/beheerders aan zou moeten kloppen, de oorspronkelijke eigenaren of de gemeente, schreef mr. R. Korthals Altes, namens een cliënt, op 4 oktober 1949 het volgende aan de dienst Publieke Werken:

Evenmin kan ik de redelijkheid inzien van Uw standpunt dat wanneer Uw eigenlijke schuldenaar tot betalen in staat is, Gij voor die vordering een ander gaat aanspreken, die met deze vordering slechts dit uitstaande heeft, dat degene, die zijn eigendom geroofd heeft, schulden gemaakt heeft, die met deze eigendom verband houden. Mij lijkt het juist redelijk, dat Gij eerst verhaal zoekt op Uw werkelijke schuldenaar en ik kan met de beste wil niet begrijpen, wat er tegen is, dat Gij dit eerst probeert.⁴⁸

Door een ambtenaar werd met potlood de aantekening gemaakt dat Korthals Altes was gebeld ('telefonisch ingelicht') en in overweging was gegeven 'dat hij, voor geval, niet bevredigend, natuurlijk nog tot B. & W. kan wenden'. Met andere woorden: de dienst Publieke Werken hield vast aan het standpunt dat het aan de oorspronkelijk eigenaar of diens vertegenwoordiger was om zelf bij de oorlogskoper/beheerder de boete te claimen. Er zijn geen aanwijzingen dat de gemeente Amsterdam ooit zelf stappen heeft ondernomen om de canon en/of boete op deze partij te verhalen.

In het hierboven aangehaalde advies formuleerde De Jong ook een antwoord op de hem voorgelegde vraag 'of de Gemeente in die gevallen, waarin de betaling van den canon ten gevolge van de bezetting en de in verband daarmee genomen maatregelen achterwege bleef of werd

---

⁴⁵ Met 'goede trouw' wordt hier conform de definitie uit het verbintenissenrecht in het Burgerlijk Wetboek van 1838 'redelijkheid en billijkheid' bedoeld. Deze goede trouw speelt bij kwalitatieve verlichtingen een rol.

⁴⁶ Brief directeur P.W. aan de Wethouder van P.W., 30 december 1946, Stadsarchief, collectie 30640, inv.nr. 140.

⁴⁷ Gemeente-advocaat aan de burgemeester van Amsterdam, 6 februari 1947, Stadsarchief, collectie 5370, inv.nr. 158.

⁴⁸ Mr. R. Korthals Altes aan de dienst Publieke Werken, 4 oktober 1949, OGA-dossiers, NIOD 1940-1945, 16525.

vertraagd, desalniettemin op betaling van boete aanspraak behoort te maken'. De Jong wenste allereerst op te merken dat de boete wel degelijk moest worden gezien als een strafbepaling. De gemeente deed hier ontkennend over in haar correspondentie (zie bijvoorbeeld De Graaf in een brief aan Seegers, hierboven geciteerd) en sprak liever van het neutralere 'rente'. Volgens De Jong waren de *Algemeene bepalingen van 1937* echter volstrekt helder op dit punt. Met name de bepaling 'dat de boete verschuldigd is, wanneer de betaling van de pachtsom binnen veertien dagen na den vervaldatum nog niet heeft plaatsgehad,' wees erop 'dat inderdaad een strafbepaling is beoogd'.⁴⁹ Artikel 31 van de *Algemeene bepalingen* ging in op de verplichting tot betaling van boete en de eventuele kwijtschelding daarvan. Dit laatste, zo stond onder punt 3, kon het geval zijn wanneer de Burgemeester en Wethouders daartoe reden zagen.⁵⁰ Er waren dus wel degelijk mogelijkheden voor de gemeente om een ruimhartiger beleid te voeren.

In zijn advies behandelde De Jong ook de kwestie van een beroep op overmacht, omdat het al dan niet erkennen hiervan consequenties had voor het te voeren beleid. De Jong schreef:

Het leerstuk der overmacht is moeilijk en heeft tot veel verschil van meening aanleiding gegeven. [...] Zonder ten deze in bijzonderheden te treden mag ik erop wijzen, dat in elk geval de wet voor de onmogelijkheid van praestatie strenge eischen stelt. Voorts wordt algemeen aangenomen, dat geldelijk onvermogen in het algemeen niet als overmacht kan worden beschouwd, ook al zou de debiteur geheel buiten zijn schuld in dien toestand van onvermogen zijn geraakt.⁵¹

Echter, zo vervolgde De Jong zijn betoog, met deze constatering was de vraag nog niet beantwoord.

Uit Uw [de burgemeester] mededeelingen leid ik af, dat U in het bijzonder het oog hebt op de Joodsche erfpachters, die hun vermogen bij Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat, hebben moeten deponeren en, ofschoon er ook andere gevallen zijn, waarin de bezetting de betaling verhinderde of belemmerd heeft, meen ik mij tot deze Joodsche erfpachters te mogen bepalen. Het opmerkelijke van hetgeen ten deze is geschied, is nu, dat de bedoelde erfpachters hun vermogen (althans zoogenaamd) hebben behouden, maar dat hun de daadwerkelijke beschikking daarover is ontnomen. Dit is een eventualiteit, die geheel nieuw is en die in de rechtsgeleerde doctrine en ook in de rechtspraak dan ook niet behandeld wordt. Men heeft hier toch te doen met iemand, die volstrekt niet onvermogen hoeft te zijn, immers zijn vermogen althans in theorie heeft behouden, maar die toch onmogelijk heeft kunnen betalen. Van geldelijk onvermogen is dus geen sprake, maar de betaling is in feite onmogelijk gemaakt.⁵²

Het feit dat betaling onmogelijk was gemaakt, rechtvaardigde volgens De Jong de conclusie dat er in dat soort gevallen sprake was van overmacht, 'immers een ingrijpen of dwang vanwege de destijds met gezag bekleede macht, die de praestatie onmogelijk heeft gemaakt. Op deze grond meen ik dus, dat er termen zijn in gevallen als hier besproken van boeteheffing af te zien.' Daarbij moest worden aangetekend - De Jong was in al zijn adviezen zeer precies - dat Joden tot mei '42 nog ontvangsten tot 1000,- gulden hadden (na mei '42 was dit nog slechts 250,- gulden). Tevens moest er rekening mee worden gehouden dat sommigen een deel van hun vermogen aan inlevering wisten te onttrekken en er dus nog over beschikten.

Ten slotte ging De Jong in op de vraag wie voor de boete aansprakelijk moest worden gesteld. Wanneer het perceel dat op erfpacht berustte door of namens de Niederländische Grundstückverwaltung was verkocht dan zou toch, zo meende De Jong, '(althans ik meen dit te

⁴⁹ Advies van gemeente-advocaat aan de Burgemeester, 6 februari 1947, Stadsarchief, collectie 5370, inv. nr. 158.

⁵⁰ <http://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/erfpacht/professionals/algemene-bepalingen/>.

⁵¹ Advies van gemeente-advocaat aan de Burgemeester, 6 februari 1947, Stadsarchief, collectie 5370, inv. nr. 158.

⁵² Advies van gemeente-advocaat aan de Burgemeester, 6 februari 1947, Stadsarchief, collectie 5370, inv. nr. 158.

mogen aannemen, hoewel het zakelijke karakter van de erfpacht te dien aanzien twijfel kan doen rijzen) de nieuwe verkrijger den canon verschuldigd zijn geworden en - onder hetzelfde voorbehoud - dus eventueel voor de boete aansprakelijk zijn'.⁵³

De Jong beklemtoonde in zijn advies enerzijds dat een algemeen antwoord niet gemakkelijk te geven was, maar was anderzijds stellig in zijn opvatting hoe de gemeente zou moeten handelen:

Evenwel ben ik van oordeel, dat het juist is in die gevallen, waarin na onderzoek duidelijk blijkt, dat door de deponeering de betaling van den canon volledig onmogelijk is gemaakt, of dat redres op andere wijze uitgesloten is, van boeteheffing af te zien. Het vorenstaande geldt, wanneer men de zaak zuiver juridisch beschouwt. Ik kan mij echter voorstellen dat men, gezien de zeer bijzondere gevolgen die de bezetting voor deze belanghebbenden heeft medegebracht, in speciale gevallen verder zou willen gaan en de eischen minder streng zou willen stellen dan hierboven is uiteengezet. Of men hiertoe zal overgaan is dan echter meer een vraag van bestuursbeleid.⁵⁴

De Jong bepleitte met andere woorden op zuiver juridische gronden een volledige kwijtschelding van de boete voor bepaalde gevallen, maar gaf tegelijkertijd in overweging een nog ruimhartiger beleid te voeren dan alleen op strikt juridische gronden kon worden beargumenteerd, en waarbij de bijzonderheid van de oorlogsomstandigheden, met name voor de Joodse slachtoffers, in acht zou worden genomen.

Zijn advies werd niet overgenomen door het gemeentelijk bestuur, zo blijkt uit het door de gemeente geformuleerde preadvies. Daarin werd vastgehouden aan het standpunt dat sinds de bevrijding was ingenomen. Er kon geen kwijtschelding worden gegeven wanneer (1) het pand was beschadigd door bominslag of andere oorlogshandelingen; (2) de panden als 'vijandelijk vermogen' door de bezetter in gebruik waren genomen en er geen vergoeding was betaald; (3) de vergoeding te laag was geweest; (4) de panden niet konden worden gebruikt door wegvoering van Joodse bewoners (denk aan verzegelde woningen); of (5) de panden geheel of gedeeltelijk waren gesloopt. De enige uitzondering hierop was vervat in het tweede lid van art. 776 van het Burgerlijk Wetboek: 'indien de erfpachter gedurende vijf achtereenvolgende jaren van het gehele genot is beroofd geweest, zal hem kwijtschelding verschuldigd zijn voor de tijd van zijn gemis.' De gemeente erkende in haar preadvies een aantal gevallen van 'tijdelijke overmacht'. Deze betroffen: (6) verbroken verbinding met Indië en geallieerde landen die betaling achterwege deed blijven; (7) vertraagde werking van post- en gemeentegiro die leidde tot te late overboeking; (8) tijdelijke afscheiding van Noord- en Zuid-Nederland die stagnering betalingen veroorzaakt. Slecht zij die konden aantonen dat zij in de categorie 6 t/m 8 vielen, kregen kwijtschelding van de boete, echter niet van de canon.

Het in het preadvies genoemde artikel 776, tweede lid van het Burgerlijk Wetboek bracht de gemeente nog even in een lastige situatie toen de Nationale Grondtrustee Amsterdam als erfpachtster hierop een beroep deed. De woningen die de Grondtrustee aan de Varenweg in eigendom had, waren op 17 juli 1943 door een bominslag verwoest. Nu werd op grond van artikel 776 terugbetaling van de erfpachtcanon over de periode 17 juli 1943 tot 17 juli 1948 gevraagd omdat men verstoken was geweest van het genot van de woningen. Ook hier werd De Jong om advies gevraagd. Hij beaamde dat artikel 776 tweede lid inderdaad een tegemoetkoming was aan de erfpachter, maar de vraag was of dit wetsartikel ook op het geval van de Grondtrustee van toepassing was.

Om hierop een antwoord te formuleren, begon De Jong met een uitvoerige uiteenzetting van de literatuur, en citeerde hij rijkelijk oud-Hollandse rechtsgeleerden die kwijtschelding van canon

---

⁵³ Advies van gemeente-advocaat aan de Burgemeester, 6 februari 1947, Stadsarchief, collectie 5370, inv. nr. 158.

⁵⁴ Advies van gemeente-advocaat aan de Burgemeester, 6 februari 1947, Stadsarchief, collectie 5370, inv. nr. 158.

slechts redelijk achtten wanneer er sprake was van overstroming of vijandelijke bezetting van het stuk grond, hetgeen nog eens was vastgelegd in de wettekst van 1820, artikel 1304. De Jong hechtte echter vooral waarde aan het commentaar van de Belgische rechtsgeleerde François Laurent op een Belgisch equivalent van het Nederlandse wetsartikel 776. Hij concludeerde op grond van Laurents uitleg, dat het wetsartikel weliswaar werd ingegeven door een *motif d'humanité*, maar dat het ook strikt moest worden geïnterpreteerd: 'De wet spreekt van "beroofd zijn geweest van het geheel genot", in den Fransen tekst van "la privation totale de jouissance".' Dit was nu net niet het geval bij de percelen aan de Varenweg want, zo was de redenering, de grond is voor de erfpachter beschikbaar gebleven:

Bebouwing, al is zij dan door de geldende voorschriften bemoeilijkt, is niet volstrekt onmogelijk geweest. Bovendien zijn de funderingen der huizen in stand gebleven, zodat de erfpachter door de aanwezigheid en het behoud daarvan dan toch van het terrein een zeker gebruik heeft gehad. Een algeheel genotsverlies is hier dus niet aanwezig. Het is hier dus anders dan in de gevallen die door de oud-Hollandse auteurs en door artikel 1304 van het ontwerp van 1820 worden genoemd, namelijk overstroming of vijandelijke bezetting, die het ontbreken van elk gebruik, hoe dan ook, onderstellen, en die voorts rechtstreeks met de grond zelf verband houden.⁵⁵

De mogelijkheden tot kwijtschelding van canon waren dus ook in de ogen van De Jong zeer beperkt, en mogelijke uitzonderingen werden met een grote hoeveelheid formeel juridische argumenten dichtgetimmerd.

Het preadvies werd op 24 september 1947 in de gemeenteraad goedgekeurd. Er was geen noemenswaardige discussie over.⁵⁶ Deze was er wel in de Commissie van Bijstand van de dienst Publieke Werken. Daar was met name één commissielid (de heer Zimmermann) die de gang van zaken erg 'formalistisch' vond. Hij meende dat de boeteheffing op Joodse erfpachters moeilijk toepasbaar was, omdat deze in de oorlog onmogelijk in staat waren geweest de canon te betalen. Een oplossing had hij ook. Men zou moeten kijken naar de financiële draagkracht van een gedupeerde. Iemand als de heer A. Goudsmit⁵⁷ bijvoorbeeld, had, omdat hij tijdig naar het buitenland was uitgeweken, geld dat hij anders aan canon kwijt was geweest, kunnen beleggen. Volgens Zimmermann was het 'billijk, dat hier over de erfpachtschuld [lees: canon] rente wordt berekend'. Echter, 'in de gevallen, dat de Joodse erfpachters hun vermogen bij Lippmann, Rosenthal en Co. moesten deponeren, is zelfs het berekenen van rente in strijd met de rechtvaardigheid. Deze mensen waren door overmacht niet in staat om te betalen.'⁵⁸

In de toelichting op het preadvies van de gemeente, was slechts een gedeelte van De Jongs uitbreider - en tot een andere conclusie leidend - advies uit 1947 opgenomen, dat de interpretatie van het begrip overmacht betrof. De Commissie van Advies moest het doen met de passage dat het begrip overmacht nog niet zo gemakkelijk was vast te stellen: 'In elk geval stelt de wet zeer strenge eisen. En voorts neemt de wetenschap algemeen aan, dat geldelijk onvermogen in het algemeen niet als overmacht kan worden beschouwd, ook al zou de debiteur

---

⁵⁵ De gemeente-advocaat aan de Wethouder voor de Wettelijke Aansprakelijkheid, Verhaals, en Verzekeringszaken, 11 november 1948, OGA-dossiers, NIOD 1940-1945, 29541.

⁵⁶ Gemeentebld 1947, Afdeling I, p. 848.

⁵⁷ Goudsmit had net als Schrijver in 1946 de gemeente Amsterdam aangeschreven.

⁵⁸ Zimmermann in de Commissie van Bijstand, 4 september 1947, stadsarchief, coll. 5087, inv.nr. 71. Ook bij de Vereniging der Nederlandse Gemeenten (VNG) kwam de erfpachtkwestie ter sprake. Het was de burgemeester van Aerdenburg die aan de VNG had geschreven omdat sommige erfpachters protesteerden tegen het betalen van canon omdat hun woningen door oorlogsgeweld waren vernield. Een ambtenaar van de VNG was vervolgens op 26 september 1946 een kijkje gaan nemen. De redentatie van de VNG was al even formeel als die van de gemeentes: ook al was de woning vernietigd, noch het genot van den grond, noch het erfpachtrecht zelf gaat daarmee verloren. 'Het oorlogsgeweld heeft den erfpachter wel gestoord in de wijze, waarop hij feitelijk het genot van den grond uitoefende', maar wederom, 'het recht en als zoodanig vol genot te hebben, heeft het niet aangetast'. Daarom, aldus de VNG, was het ook te begrijpen dat de schade-enquête-commissie den erfpachtcanon niet vergoedt'. Zie brief van VNG aan Burgemeester en Wethouders van Aerdenburg, 8 oktober, 1946, NA, VNG, 2.07.351.21 (2.2.1.) – gedigitaliseerd bestand: 6343-1-5.

geheel buiten zijn schuld in de toestand van onvermogen zijn geraakt.' Dit nu, stuitte Zimmermann tegen de borst:

Spreker [Zimmermann] noemt dit een juridisch onjuiste interpretatie van wat onder geldelijk onvermogen heden ten dage wordt verstaan. Met deze zinsnede, welke uit het advies van de Gemeente-advocaat is overgenomen, tracht deze aan te tonen, dat de Joodse erfpachters wel in staat waren te betalen, terwijl toch algemeen bekend is, dat de Joden de beschikking over hun geld hadden verloren. Hier is wel degelijk sprake van volledig onvermogen.⁵⁹

Zimmermann vond geen medestanders. Commissielid De Groot kon zich prima met het preadvies verenigen. Van formalisme was geen sprake, en bovendien moest men er niet bij voorbaat vanuit gaan dat Joodse erfpachters niet konden betalen: 'Er zullen ook wel bij geweest zijn, die nog wel geld bezaten, maar niet durfden te betalen, omdat dan bekend werd, dat zij nog over hun vermogen of een gedeelte daarvan beschikten.' En de voorzitter, wethouder Seegers, merkte op dat Burgemeester & Wethouders zich wel op een formeel standpunt *moesten* stellen 'om de juridische adviseurs van de erfpachters aan dit prae-advies geen houvast te geven.'⁶⁰

Eind 1947 werd wel de mogelijkheid voorbereid tot kwijtschelding van de helft van de boete. In een brief van 2 december 1947 zette de nieuwe directeur Publieke Werken - De Graaf was inmiddels opgevolgd door Van Heemskerck - het beleid nog maar eens op een rijtje: (1) de erfpachter moet zowel de canon als de boete voldoen ongeacht persoonlijke omstandigheden; (2) het gemeentebestuur acht geen termen aanwezig op grond van billijkheid af te wijken van het ingenomen standpunt wat betreft de canon; (3) het gemeentebestuur is bereid om 'in daarvoor naar het oordeel van B. & W. in aanmerking komende gevallen van Joodse erfpachters, uitsluitend op gronden van billijkheid de helft van de boete kwijt te schelden, derhalve deze te berekenen naar 3% in plaats van 6% per jaar over de oorlogsperiode of een gedeelte daarvan; (4) het gemeentebestuur wil dit billijkheidsargument ook laten gelden voor soortgelijke gevallen van niet-joodse erfpachters; (5) het billijkheidsargument geldt als er sprake is van 'feitelijke, door oorlogsomstandigheden veroorzaakte onmogelijkheid tot betalen'.⁶¹

Meer protesten

Op 1 september 1942 was het huis van Mozes Vaz Dias aan de Reijnier Vinkeleskade 75 in beheer genomen door het makelaarskantoor P. Everout, zo blijkt uit een briefje uit november 1942 van dezelfde Everout aan de dienst Publieke Werken, afdeling Grondbedrijf. Everout meldde het Grondbedrijf dat hij de erfpacht niet kon betalen, omdat Vaz Diaz het verschuldigde bedrag over de periode 16 april - 16 september 1942 nog niet had voldaan. Zodra dat binnen was - via de Firma Lippmann, Rosenthal & Co. - beloofde Everout voor de betaling van de daaropvolgende termijnen zorg te dragen.⁶²

Niet Everout, maar de NSB-koper P.W.G. Adriaans zou de canon betalen, echter tot aan 16 april 1944. Als gevolg hiervan bestond er, toen Vaz Dias zijn pand in oktober 1945 weer kon betrekken, een schuld van drie termijnen (van 16 april 1944 tot 16 oktober 1945). Deze termijnen had Vaz Dias nog niet betaald omdat hij - terecht - 'vreesde, dat met die bedragen de schuld van Adriaans zou worden voldaan'. De betalingen werden namelijk afgeboekt op de oudste openstaande posten. Dat ondervond bijvoorbeeld de Joodse erfpachter W. Joachimsthal, die tijdens de oorlog ondergedoken had gezeten, en in oktober 1947 de canon had betaald voor, naar hij meende, de naoorlogse periode vanaf november 1945. Dit bleek niet het geval te zijn. Het Grondbedrijf liet weten door zijn overmaking de achterstallige termijnen van mei 1944 tot

⁵⁹ Zimmermann in de Commissie van Bijstand, 4 sept. 1947, Stadsarchief, collectie 5087, inv.nr. 71.

⁶⁰ Commissie van Bijstand, 4 september 1947, Stadsarchief, collectie 5087, inv.nr. 71.

⁶¹ Directeur P.W aan de wethouder P.W., 2 december 1947, Stadsarchief, collectie 5370, inv.nr. 158.

⁶² Everout aan P.W., 2 november 1942, OGA/erfpachtdossiers, gedigitaliseerd, E1537-4.

en met november 1945 als betaald te beschouwen, maar dat de recente naoorlogse termijnen nog openstonden. Joachimsthal tekende in een brief van februari 1948 'krachtig protest aan' tegen deze manier van afschrijven.⁶³

In feite zwommen degenen die zich principieel verzetten tegen het beleid van de gemeente in de fuik van het afschrijvingsbeleid van diezelfde gemeente. Ze losten, wanneer ze betaalden, automatisch de schulden af van de oorlogskoper/beheerder. Niet betalen was geen optie, want dan liep de boete op.

Dat begreep ook Vaz Dias die uiteindelijk besloot te betalen. Echter niet zonder zijn teleurstelling te hebben uitgesproken en zijn uitzichtloze toestand te schetsen. Door de geforceerde verkoop van zijn huis in 1942 had hij 7000 gulden schade geleden en moest hij zich sinds zijn terugkeer behelpen met geleend meubilair. Vaz Dias had gehoopt dat 'de Gemeente mij althans niet aansprakelijk zou willen stellen voor de schulden door dezen collaborateur op mijn mij ontstolen eigendom gemaakt, noch voor de achterstallige rente, wat de hoofdsom betreft'. Dit bleek ijdele hoop: zou de rente (= boete) nog een punt van overweging kunnen zijn - hier wordt de gedeeltelijke kwijtschelding bedoeld -, de niet door Adriaans betaalde canon zou Vaz Dias hoe dan ook moeten betalen. Uiteindelijk zou hem van de totale boete van f. 142,- een bedrag van f. 23,- worden kwijtgescholden.⁶⁴

Verwondering over de boete beving ook I. Benninga. Hij vond het 'niet juist' dat hij over één kam werd geschoren met een willekeurige wanbetaler. 'Mag ik U dus verzoeken om deze boeteregeling, die gemaakt is om in normale tijden onwillige en gemakzuchtige erfpachters tot betaling te dwingen, voor deze abnormale omstandigheden - die voor mij force majeure [overmacht] deden ontstaan - iets soepeler te hanteren?'

Benninga zat tijdens de oorlog ondergedoken. Hij verbleef op het moment dat hij zijn brief aan de dienst Publieke Werken schreef in Leeuwarden. Daar had hij geïnformeerd of deze gemeente ook een boeteregeling hanteerde:

Men antwoordde mij, dat in zulke gevallen deze regeling werd geacht niet van kracht te zijn. Deze beslissing werd genomen door het Hoofd van de Afd. Grondbedrijf, en ik hoop, dat ook de bij U verantwoordelijke persoon in staat is, deze beslissing te nemen. Mocht U onverhoopt hiertoe niet kunnen besluiten, dan verneem ik dit gaarne, opdat ik mijn verzoek aan B & W van Amsterdam kan voorleggen.⁶⁵

Maar zowel de directeurs van de dienst Publieke Werken - eerst W.A. de Graaf, in 1947 Van Heemskerck van Beest - als het bestuur van de gemeente Amsterdam zouden niet afwijken van hun eenmaal ingenomen standpunt. De boete werd geheven. De enige concessie die eind 1947 werd gedaan, was zoals gezegd kwijtschelding van de helft van de boete die geheven was over de periode tot 31 december 1945. Nou ja, de helft.

In het desbetreffende besluit van de Gemeenteraad van Amsterdam (nr. 518 van 24 september 1947) werd bepaald dat personen die tegen de erfpachtboete bezwaar maakten, een kwijtschelding konden krijgen van de helft van de boete die was verschuldigd over de erfpachtstermijnen in de periode 1 januari 1939 tot en met 31 december 1945, en die meer dan twaalf achtereenvolgende maanden onbetaald waren gebleven. Een verzoek tot halvering van de boete kon men indienen middels een voorgedrukt formulier: 'Verzoek tot gedeeltelijke kwijtschelding van boete wegens te late betaling van erfpachtscanon over de jaren 1939/1945'. Op het papier was plaats ingeruimd voor een uiteenzetting over de redenen van het verzoek, die echter wel moest zijn 'ontleend aan de billijkheid en/of aan de feitelijke, door

⁶³ W. Joachimsthal aan P.W., 20 februari 1948, OGA/erfpachtdossiers, gedigitaliseerd, E1597-8.

⁶⁴ Vaz Dias aan P.W., 17 feb. 1947, OGA/erfpachtdossiers, gedigitaliseerd, 1537-4.

⁶⁵ Benninga aan P.W., 7 februari 1947, OGA/erfpachtdossiers, gedigitaliseerd, E1380-5.

oorlogsomstandigheden veroorzaakte, onmogelijkheid om te betalen'. Het ingevulde formulier diende vóór 1 mei 1948 ingezonden te worden aan het Grondbedrijf. Meer dan 340 formulieren zijn ingevuld aan de gemeente geretourneerd. Van 233 van deze verzoeken om reductie van de boete staat vast dat zij uiteindelijk zijn toegekend. In het overgrote deel van de toegekende gevallen - namelijk 217 - ging het om Joodse erfpachters. Uit de summiere aantekeningen van de behandelend ambtenaar op de boetedossiers kan worden opgemaakt dat een onder-beheerstelling tijdens de bezetting (van bijvoorbeeld makelaar Everout) vrijwel automatisch tot inwilliging van het verzoek om kwijtschelding leidde.

Uit de boetedossiers (de ingediende verzoeken tot gedeeltelijk kwijtschelding van de opgelegde boete voor achterstallige erfpachtcanon) blijkt dat slechts degenen die de achterstallige canon vóór 1 januari 1946 hadden betaald en vervolgens in 1948 kwijtschelding vroegen van de opgelegde boete, daadwerkelijk de helft van de boete terugkregen. Had men de achterstallige oorlogscanons uit protest laten liggen, en was ook de boete daardoor opgelopen, dan kreeg men slecht de helft kwijtgescholden van de boete zoals die zou hebben gegolden op 31 december 1945.

In de dossiers kan men de rekenkunsten van de ambtenaren goed volgen. Nadat de termijnen waren vastgesteld waarover nog canon moest worden betaald, werd het boetebedrag over de achterstallige canon tot 31 december 1945 berekend, de grens van de periode waarover kwijtschelding werd toegepast. Op het eerste gezicht leek dat dus eenvoudig. Op bijvoorbeeld een totaalbedrag van 100 gulden aan boete die over de canons over de periode tot 31 december 1945 nog openstond, werd door de chef Boekhouding (met potlood) kwijtschelding van 50 gulden voorgesteld. Vervolgens volgde dan echter een tweede berekening (met zwarte pen), waarbij de kwijtschelding werd beperkt tot de boetebedragen zoals die *virtueel* op 31 december 1945 hadden gegolden. Met andere woorden: de chef boekhouding berekende de kwijtschelding op basis van de boete zoals die werd vastgesteld op het moment van betaling van de achterstallige oorlogscanons. Omdat die achterstallige termijnen niet zelden pas in 1946, 1947 of begin 1948 waren voldaan, was die boete in de loop der tijd logischerwijs opgelopen. De ambtenaar met zwarte pen berekende echter de boete zoals die op 31 december 1945 zou zijn geweest, en verleende uitsluitend op basis van die som de 50% kwijtschelding. Het kon dus zo zijn dat na de tweede berekening van de oorspronkelijk door de chef Boekhouding voorgestelde kwijtschelding niet veel meer over was.

De eerder genoemde Benninga had geen gehoor gevonden bij de dienst Publieke Werken en schreef daarom op 26 februari een brief aan het college van Burgemeester & Wethouders van Amsterdam. Wederom sprak hij zijn verwondering uit over de boete, omdat 'te Leeuwarden inzake onder-beheer-zijnde panden van Joodse eigenaars een ruimer standpunt wordt ingenomen'. Omdat Benninga had begrepen dat het gemeentebestuur van Amsterdam over de zaak had beslist, vroeg hij om een toelichting:

Het is natuurlijk mogelijk, dat tussen de ene en andere Gemeente hierover verschil van mening bestaat; toch zou ik gaarne van U vernemen, wat Uw standpunt in deze is. Vooral voor Amsterdam, waar toch veel panden aan Joden toebehoren, lijkt mij bovenbedoeld standpunt wel wat rigoureuus, temeer daar het hier niet betreft de betaling van erfpacht zelf, doch een boete wegens te late betaling, welke vertraging geheel buiten de schuld der eigenaren is ontstaan. Zo ooit, dan is hier toch sprake van overmacht.⁶⁶

In het dossier zit geen antwoord van de gemeente.

Op het formulier dat moest worden ingevuld om in aanmerking te komen voor kwijtschelding van de helft van de boete, schreef Benninga nog eens zijn verhaal op *met* de toevoeging dat hij

---

⁶⁶ Benninga aan B. & W. 26 februari 1946, OGA, gedigitaliseerd, E1380-5.

tijdens de oorlog met zijn gezin was ondergedoken. Hij meende op grond van de gedwongen onteigening tijdens de Duitse bezetting voor 'algehele kwijtschelding' van de boete in aanmerking te komen, en verzocht 'bij het behandelen van deze kwestie U te laten leiden door morele overwegingen, want het komt mij niet meer dan billijk voor, dat in deze een zo ruim mogelijk standpunt wordt ingenomen'.⁶⁷ Benninga moest uiteindelijk toch de boete betalen. Het betrof een bedrag van f. 49,14. Daar werd via het rekensysteem dat hierboven is uiteengezet (de ambtenaar met de zwarte pen) uiteindelijk f. 8,16 kwijtgescholden.⁶⁸ Welke bedragen er gemoed waren met de oorlogsgelateerde boetes en canons zal worden uiteengezet in deel 2.

---

⁶⁷ Stadsarchief Amsterdam, collectie 5370, inv.nr. 156, volgnummer 156.

⁶⁸ Stadsarchief, collectie 5370, inv.nr. 156, volgnummer 156.

Deel 2

Deel van de opdracht was het verzamelen van kwantitatieve gegevens over de oorlogsgelateerde erfpachtcanon en bijbehorende boete. De onderstaande cijfers zijn voornamelijk verkregen door een analyse van de gegevens die vermeld staan in de zogeheten boetedossiers, bij het Stadsarchief berustende ingediende verzoeken tot gedeeltelijke kwijtschelding van de boete.⁶⁹

Achterstallige erfpachtcanon:

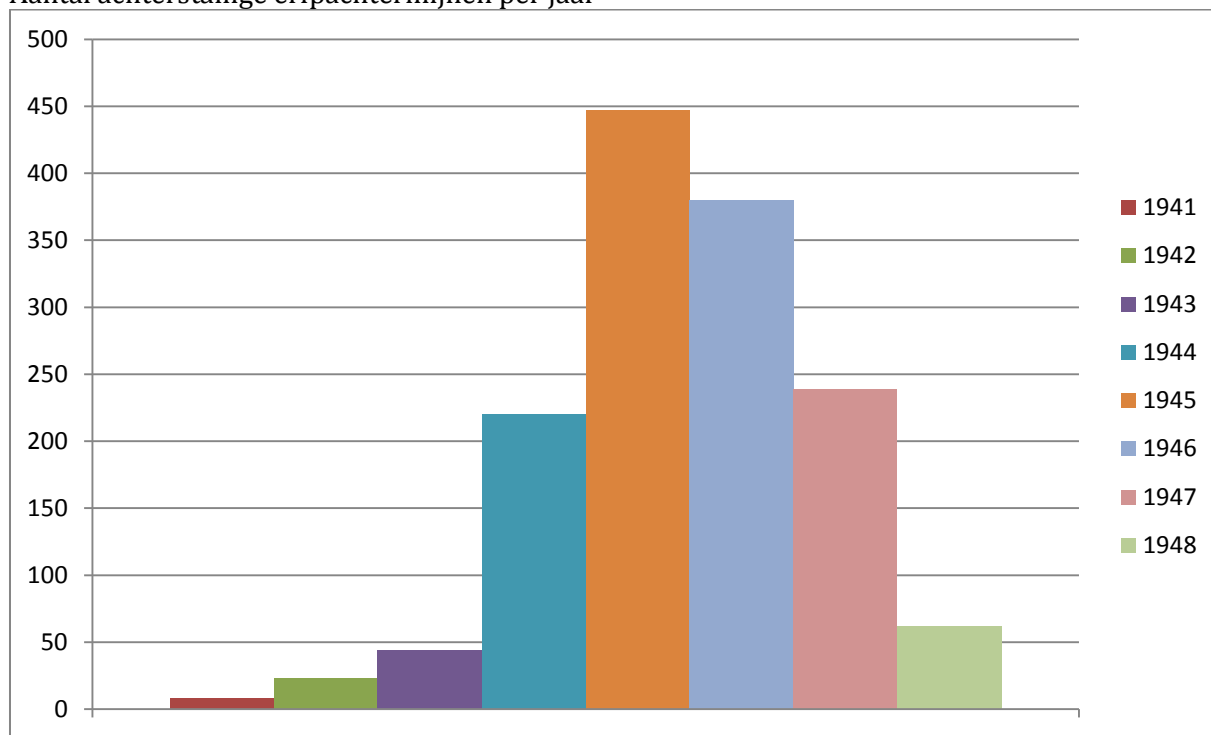
De onderstaande tabel (1) en grafiek 1 laten het aantal achterstallige erfpachttermijnen per jaar zien, zoals vermeld in de boetedossiers. Deze grafiek is gemaakt op basis van 233 toegekende verzoeken tot kwijtschelding van een deel van de boete (217 Joodse erfpachters en 16 niet-Joodse erfpachters). Tot en met 1943 bleef achterstalligheid relatief beperkt. De achterstanden namen pas in 1944 en 1945 enorm toe, en hielden ook in de eerste jaren na de oorlog nog aan. Overigens betreffen de gegevens over 1948 slechts de eerste paar maanden van dat jaar.

Tabel 1

Jaar	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948
Achterstallige erfpachttermijnen	3	8	23	44	220	447	380	239	62

Grafiek 1

Aantal achterstallige erfpachttermijnen per jaar

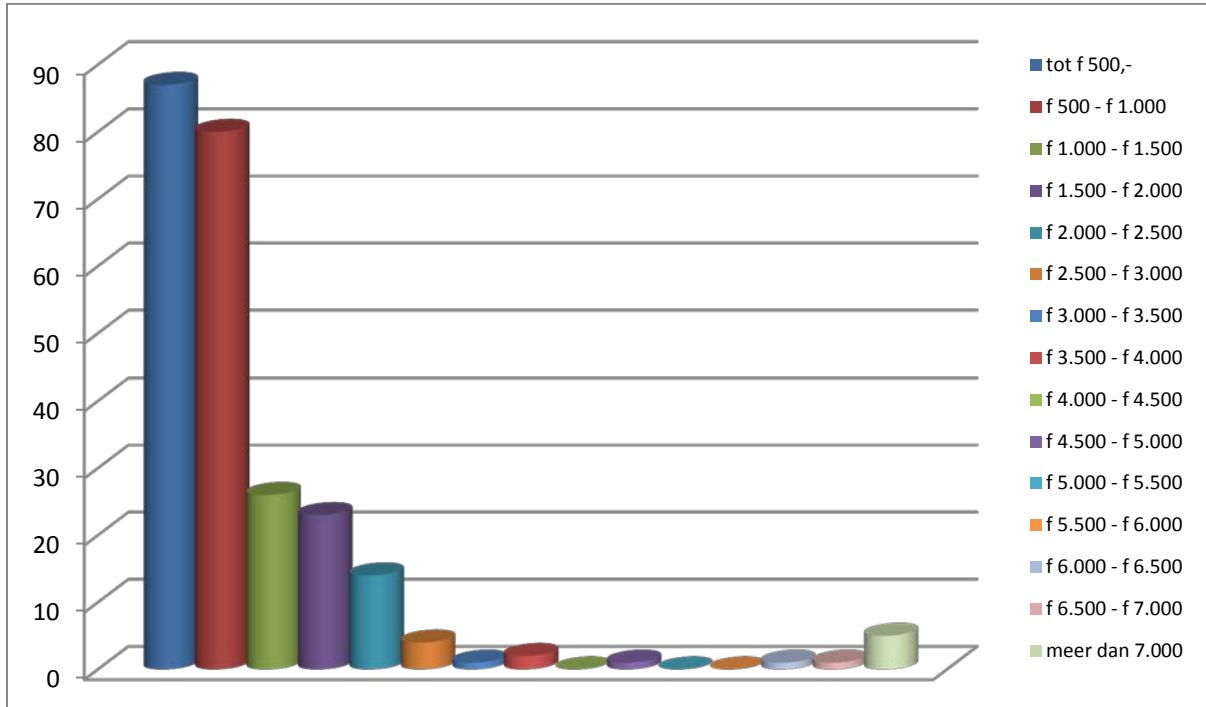

⁶⁹ Stadsarchief Amsterdam, collectie 5370, inv.nrs. 223 tot en met 229 ('Ingewilligde verzoeken tot gedeeltelijke kwijtschelding van boete opgelopen door achterstallige erfpachtbetalingen als gevolg van de oorlog').

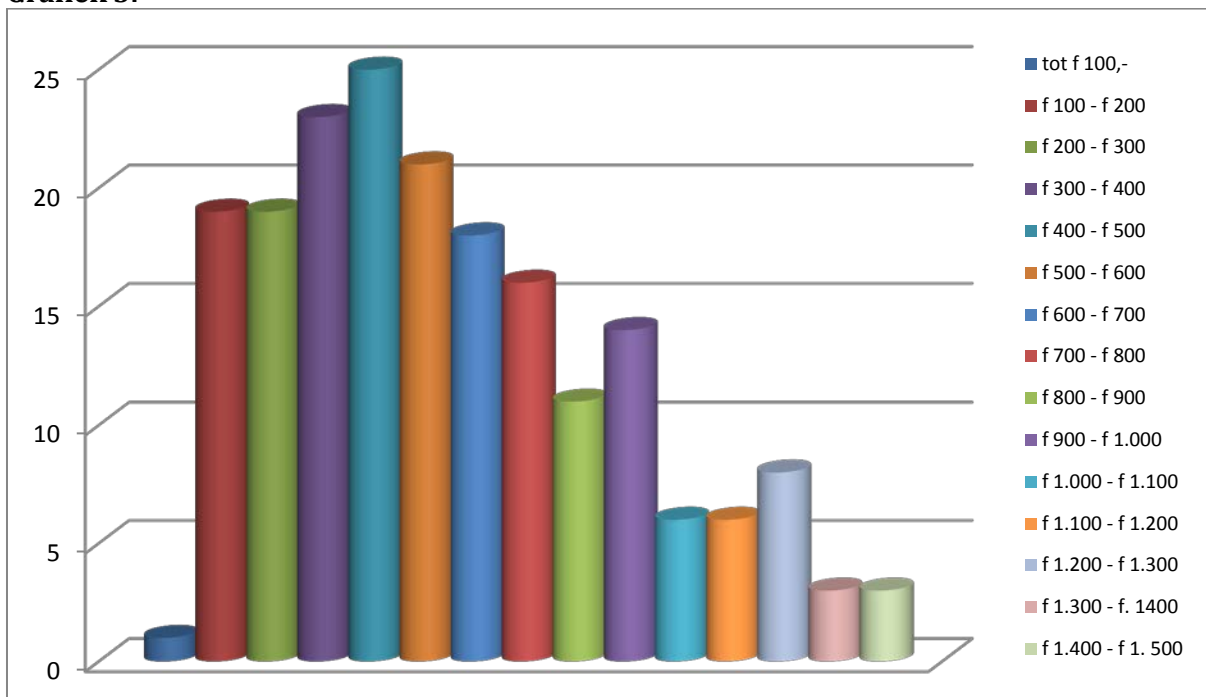

Grafiek 2 illustreert de hoogte van de achterstallige canonbedragen uit de oorlogsjaren (tot 31 december 1945), afgezet tegen het aantal toegekende casussen uit de boetedossiers. Het blijkt dat het in de meeste gevallen ging om bedragen lager dan f. 1.000-. Grafiek 3 is een verdere uitsplitsing van de eerste drie kolommen van grafiek 2.

Grafiek 2:

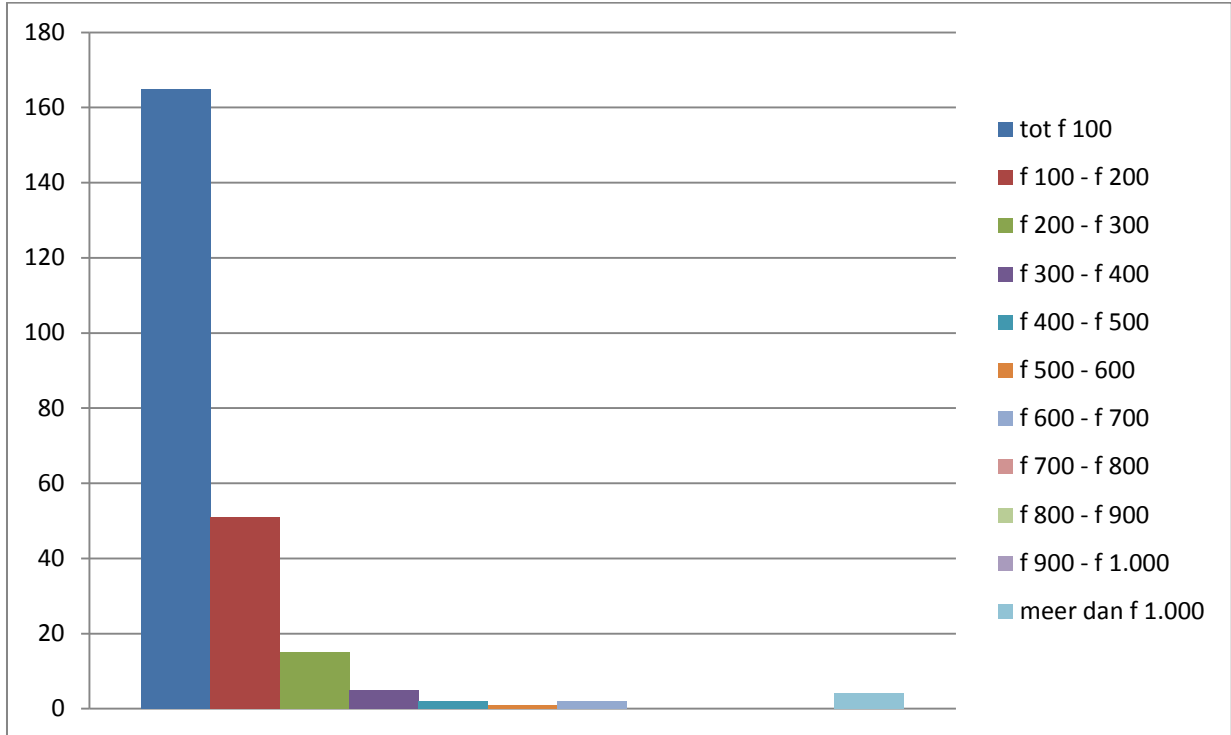
Grafiek 3:

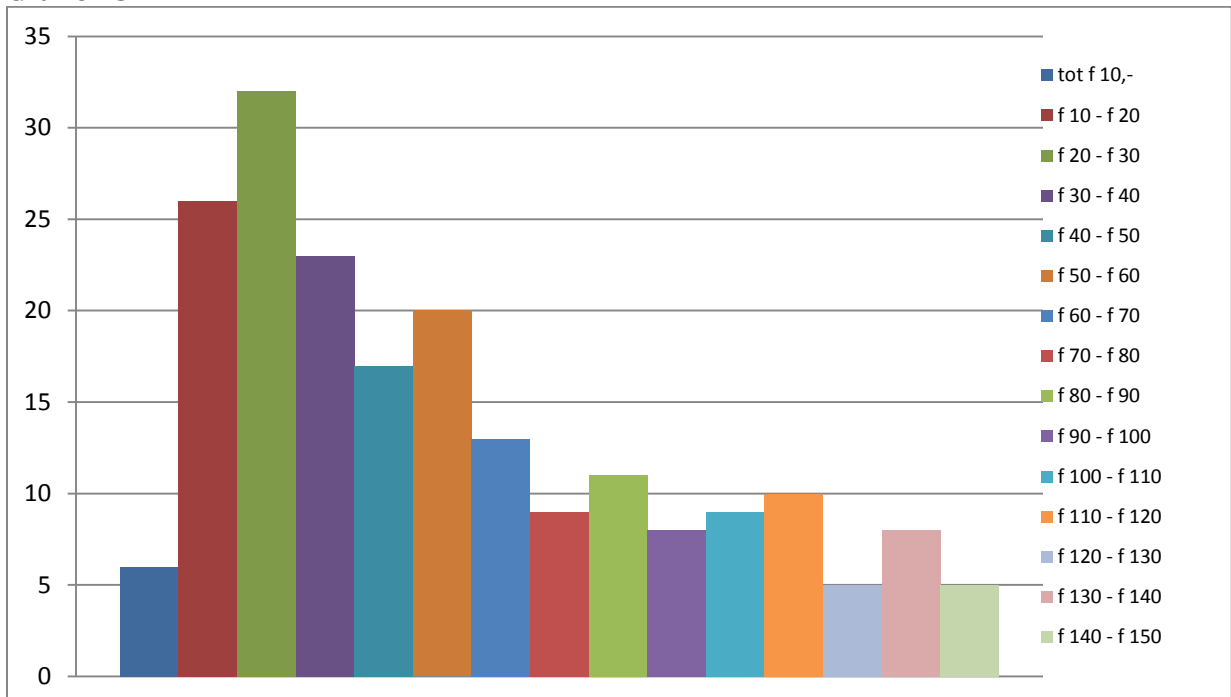
Hoogte boetebedragen:

Grafiek 4 toont de hoogte van de boetebedragen (tot 31-12-45), afgezet tegen het aantal toegekende casussen uit de boetedossiers. In de meeste casussen werd een boete van minder dan f. 200,- opgelegd (de gedeeltelijke kwijtschelding van de boete is hier niet meegerekend). Grafiek 5 (een verdere uitsplitsing van de boetebedragen tot f. 150,-) laat net als grafiek 4 een aflopend beeld zien. In veel gevallen betrof de boete enkele tientallen gulden.

Grafiek 4

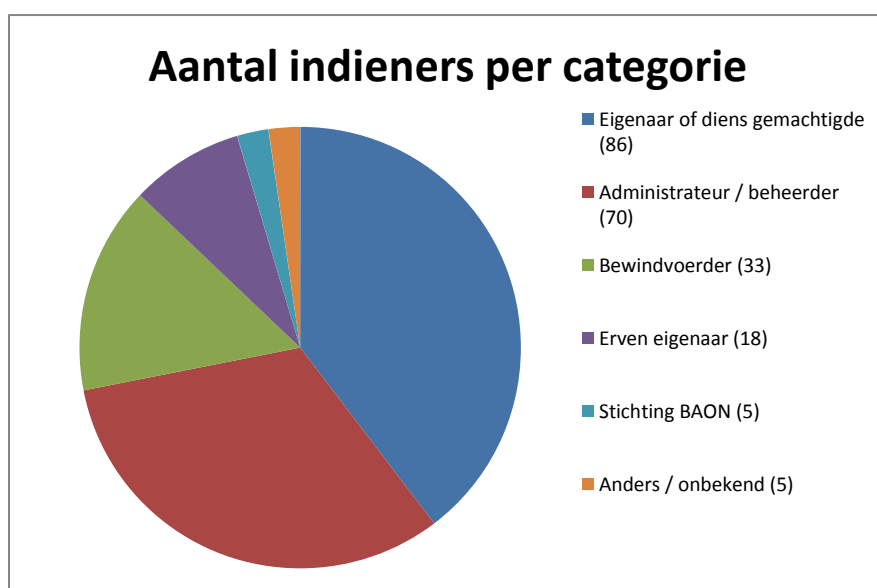

Grafiek 5

Onderstaande grafiek 6 is gemaakt op basis van de 217 toegekende casussen inzake Joods bezit uit de boetedossiers en laat zien wie nu eigenlijk een verzoek tot kwijtschelding van een deel van de boete indienden. Zoals te verwachten viel waren het voor het grootste deel eigenaren (erfpachters), of personen die officieel door hen gemachtigd waren. Maar ook werden veel verzoeken ingediend door personen die als 'administrateurs' of 'beheerder' werden aangeduid (bijvoorbeeld makelaars of notarissen) en die naar aan te nemen valt op een of andere wijze de belangen van de erfpachthouders behartigden. Andere groepen die het bezwaarformulier ingevuld retourneerden waren bewindvoerders (die bij afwezigheid van de oorspronkelijke eigenaar diens zaken waarnam), erven van de oorspronkelijke eigenaar (of hun vertegenwoordigers) en de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON).

Grafiek 6

Berekening:

Op basis van de boetedossiers kan een berekening worden gemaakt van de totaalbedragen die waren gemoeid met het naoorlogs innen van de achterstallige termijnen van de erfpachtcanon die in de oorlogsperiode niet waren betaald door de ('foute') oorlogskoper/beheerder en na de oorlog wel moesten worden betaald door de rechtmatige Joodse eigenaren, en van de bijbehorende boetes. In deze berekening kunnen tevens de door de gemeente toegekende kwijtscheldingen of verlagingen van specifieke boetes worden verdisconteerd. Buiten beeld vallen:

1. De gevallen die mogelijk wel een boete hebben gekregen, maar die – om welke reden dan ook – niet om een kwijtschelding hebben gevraagd.
2. Eigenaren die erfpacht hebben afgekocht voor de duur van een x aantal jaren.

Ad.1: Hiervan valt begrijpelijkerwijs geen schatting te maken.

Ad.2: Erfpachtrechten uitgegeven onder de Algemene Bepalingen van 1896 en 1915 kenden een looptijd (tijdvak) van 75 jaar en **géén** mogelijkheid tot afkoop. Het is dus logisch te zeggen dat alle tot 1937 uitgegeven rechten niet afgekocht werden. In de nieuwe Algemene Bepalingen van 1937 was afkoop echter wél mogelijk (artikel 8, 1 t/m 5). Om tweeërlei redenen mag men echter

aannemen dat er in het tijdvak 1937-1945 niet veel rechten zullen zijn afgekocht : (1) de economische crisis van de jaren dertig die ook de erfpachters zal hebben geraakt, en (2) de terughoudendheid van de gemeente m.b.t. het toestaan van afkoop voor 75 jaar. Uit het Boek der Besluiten van de Burgemeester van Amsterdam, d.d. 18 mei 1945, is het met name de wethouder van Financiën die 'meent dat met het oog op den onzekeren monetairen toestand zoo weinig mogelijk vooruitbetalingen moeten worden toegestaan'.⁷⁰

Een potentieel complicerende factor bij de berekeningen vormt de mogelijkheid dat Joodse overlevenden de openstaande financiële kwesties met betrekking tot hun huizenbezit (inclusief achterstallige erfpachtcanon en boetes) op zeker moment in het kader van een rechtsherstelprocedure of minnelijke schikking hebben geregeld. Met de namenlijst van de boetedossiers hebben we een steekproef gedaan in het register van de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel om een indicatie te krijgen van het aantal 'boetegevallen' die door de afdeling Rechtspraak zijn afgehandeld. Een steekproef van de letters A tot en met H leverde slechts een handjevol namen op, hetgeen de voorlopige conclusie rechtvaardigt dat voor het gros van de boetegevallen de afdeling Rechtspraak geen uitspraak heeft gedaan. Uit de opgevraagde dossiers (2x) bleek bovendien niets van een verrekening van achterstallige erfpachtcanon en/of boete. Op grond van deze steekproef mag worden aangenomen dat: (1) over mogelijke verrekeningen van achterstallige canon en boete in de uitspraken van de afdeling Rechtspraak weinig tot niets te vinden zal zijn, en (2) dat de meeste boetegevallen sowieso niet door middel van een uitspraak van de afdeling Rechtspraak, maar door middel van een minnelijke schikking in hun rechten zijn hersteld. Dat laatste komt overeen met de conclusies van de commissie-Kordes (zie p. 9).

Een tweede steekproef is genomen in de notariële akten van het Kadaster van Amsterdam, om de vraag te beantwoorden in hoeverre bij de in deze akten vastgelegde minnelijke schikkingen een verrekening van de achterstallige erfpacht en/of boete heeft plaatsgevonden. Van de dertien notariële akten die zijn bekeken is slechts in twee gevallen sprake van een verrekening van de canon en boete. Een belangrijk punt is verder dat opmerkingen van diverse erfpachters in de boetedossiers lijken te suggereren dat bij vroeg rechtsherstel veelal geen verrekening heeft plaatsgevonden. Daar de twee steekproeven bijzonder weinig informatie over mogelijke verrekeningen tussen de oorspronkelijke eigenaren en de oorlogskopers/beheerders opleverden, hebben wij deze niet in onze berekeningen kunnen verdisconteren.

Het zou de berekeningen ten goede komen wanneer we het totale aantal (of het percentage) Joodse erfpachters in 1940 zouden weten. Dit is echter niet het geval.⁷¹ Naast de 217 'bezwaargevallen' uit de boetedossiers is er een lijst (waarschijnlijk opgesteld in 1946), waarop Amsterdamse percelen staan die tijdens de bezetting onder beheer zijn gesteld van de Niederländische Grundstückverwaltung (NGV).⁷² Hierop staan 390 percelen van Joodse eigenaren vermeld. De NGV-lijst is niet volledig, zo blijkt uit archiefonderzoek, en bovendien staan hier tevens panden op waarop geen erfpacht berust. Op basis van de boetedossiers en de NGV-lijst hebben we 505 Joodse huizenbezitters in Amsterdam in beeld. Eric Slot noemt in zijn artikel 'Crimineel vastgoedcircuit verdiende grof geld aan Jodenvervolging' in het *Historisch Nieuwsblad* (2008) een aantal van 2200 Joodse panden die door bemiddeling van makelaarskantoor Everout zijn verkocht. Dit getal baseert Slot (onder meer) op de administratie van de NGV van de verkoop van percelen van Joodse huiseigenaren, bijgehouden in de zogeheten *Verkaufsbücher*, die bij het Nationaal Archief in Den Haag worden bewaard.⁷³

⁷⁰ Boek der Besluiten van de Burgemeester van Amsterdam, 18 mei 1945, OGA-dossiers 1940-1945, nr. 10515.

⁷¹ Het Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Amsterdam (OGA) kon in ieder geval een overzicht van erfpachters in 1940 niet leveren. Met de intrede van de computer bij de dienst zijn alleen de op dat moment relevante gegevens ingevoerd, en niet de complete papieren administratie met betrekking tot een bepaald erfpachtperceel. E-mail Dirk Graas (OGA) aan Hinke Piersma, 24 oktober 2013.

⁷² Lijst NGV, Stadsarchief, collectie 5370, inv.nr.172.

⁷³ Het gaat om 1627 adressen uit de *Verkaufsbücher*, maar een boek ontbreekt. Uitgaande van de verkochte panden in boek 2 (201) gaat het dan om 1828 panden. Dit is inclusief blokhuizen waardoor het geschatte aantal oploopt naar 2000. Daar moeten dan nog de

Erfpachtcanon na 31 december 1945

De gemeente Amsterdam bood uitsluitend de mogelijkheid tot een gedeeltelijke kwijtschelding van de boete over de periode 1 januari 1939 t/m 31 december 1945. Dat betekende dat de boetes vanaf 1 januari 1946 niet in aanmerking kwamen voor kwijtschelding. Men zou zich echter kunnen aanvragen of ook (tenminste een deel van) de boetes van na januari 1946 ter discussie zouden moeten worden gesteld, gezien het vaak moeizame rechtsherstel – het was geen uitzondering dat Joodse eigenaren pas na jaren procederen al dan niet in hun woonrechten werden hersteld – en de benarde financiële positie waarin velen ook in de eerste periode na de oorlog verkeerden, waardoor betalingen niet tijdig konden worden verricht. Het volgende schrijven van J. Kleinkramer aan de directeur van Publieke Werken (april 1949) mag als voorbeeld dienen.

Volkomen geruïneerd keerde ik eind 1945 uit Duitse gevangenschap terug. Negen maanden duurde het voordat ik het repatrieeringshuis kon verlaten en in mijn onderhoud voor mij en mijn gezin kon voorzien. Het erfpachtrecht was in den oorlog in andere handen overgegaan en moest door middel van rechtsherstel weder in mijn bezit komen. Toen dit was geschied, moest ik gen. [genoten] recht weder verkopen, ten einde de achterstallige canon en boete te voldoen. Dezelfde dag dat dit mij mogelijk was werden door mij alle achterstallige bedragen voldaan. Uit dit alles blijkt mijn goede wil en volkomen onmacht om eerder te betalen. Nu nog verkeer ik in financieel moeilijke omstandigheden. Ik hoop dan ook dat U van deze omstandigheden geen gebruik zult maken om de boete na 1 Jan. 46 niet te restitueren, temeer daar deze boete is ontstaan, duidelijk als direct gevolg van oorlogsomstandigheden.⁷⁴

Het was J. Kleinkramer zelf die in 1947 de onderhandelingen met de ‘oorlogseigenaar’ voerde, zo blijkt uit de bewaard gebleven correspondentie. Dat deze moeizaam waren, bewijst de volgende zin: ‘Daar het ook Mevr. G.H. duidelijk is dat de Raad voor Rechtsherstel zeer zeker uitspraak ten gunste van Dhr. A.K. [A. Kleinkramer voor wie J. Kleinkramer de bewindvoering deed] zal doen, heeft zij toegestemd een en ander bij minnelijke schikking af te handelen’.⁷⁵ In deze schikking is kennelijk afgezien van een verrekening van de canon en boete.

Ondanks schrijnende gevallen als Kleinkramer, zijn berekeningen over ‘onterechte’ heffingen na 1 januari 1946 onderzoekstechnisch problematisch. Voor deze periode worden de gegevens in toenemende mate fragmentarisch en bovendien gaan de persoonlijke omstandigheden van de erfpachters steeds verder uiteenlopen (de ene erfpachter werd direct hersteld in rechten, de andere niet; de een kon de erfpachtcanon wel direct betalen, de andere niet; de een kwam met de oorlogskoper tot een regeling, de ander niet, etc.). Een berekening van het totaalbedrag van ‘onterechte’ vorderingen uit de periode na 1 januari 1946 is dan ook complex op grond van: (1) de toenemende onvolledigheid van de gegevens, en (2) de divergerende persoonlijke geschiedenissen.

---

percelen bij worden opgeteld die op andere lijsten staan uit het archief van het Kadaster van Amsterdam en die weer niet in de *Verkaufbücher* terug zijn te vinden. Geschatte totaal aantal: 2200. E-mail van Eric Slot aan Hinke Piersma, 26 februari 2014.

⁷⁴ Brief van J. Kleinkramer aan de directeur P.W., 15 april 1949, OGA-dossiers, NIOD 1940-1945, 17138.

⁷⁵ Brief van J. Kleinkramer aan de directeur van Publieke Werken, 24 september 1947, OGA-dossiers, NIOD 1940-1945, 17138.

De cijfers:

Op basis van de 217 individuele Joodse boetedossiers zijn de cijfers in de volgende tabel tot stand gekomen:

Tabel 2

CANONS VOLGENS JOODSE BEZWAARDOSSIERS	aantal percelen	in guldens 1945	idem in euro	in euro 2014
ontstaan in 1940	2	14.430,63	€ 6.548,33	€ 187.275,16
idem in 1941	2	20.073,24	€ 9.108,84	€ 260.502,78
idem in 1942	10	91.956,74	€ 41.728,15	€ 1.193.379,17
idem in 1943	7	4.788,03	€ 2.172,71	€ 62.137,21
idem in 1944	122	156.926,46	€ 71.210,12	€ 2.036.531,18
idem in 1945	84	51.112,06	€ 23.193,64	€ 663.312,64
totaal canons WO2 Joodse Bezwaardossiers	227	339.287,16	€ 153.961,80	€ 4.403.138,14
totaal boetes WO2 Joodse bezwaardossiers minus kwijtscheldingen		33.326,21	€ 15.122,77	€ 432.494,72
TOTAAL CANONS PLUS BOETES BEZWAARDOSSIERS		372.613,37	€ 169.084,58	€ 4.835.632,87

Uit de boetedossiers valt af te leiden dat aanvankelijk een totaal boetebedrag van f. 45.114,40 over de achterstallige oorlogscanons is opgelegd. Na kwijtschelding van een deel van de boete (namelijk f. 11.788,19) moest nog een boetebedrag van f. 33.326,21 worden voldaan. Opgemerkt naar 2014 is dat circa € 432.495. De te laat betaalde oorlogscanons tot 31-12-1945, waarover deze boete werd berekend, bedroegen op basis van de cijfers in de boetedossiers in totaal f. 339.287. Opgemerkt naar 2014 is dat circa € 4.4 miljoen. Overigens is in de bovenstaande tabel sprake van 227 percelen. Dat dit getal hoger ligt dan het aantal boetedossiers (217) komt omdat in een aantal boetedossiers kwijtschelding wordt gevraagd voor meerdere percelen.

Zoals eerder opgemerkt is het niet precies duidelijk hoe volledig de cijfers uit de boetedossiers zijn. Er valt hier echter wel een zekere indicatie van te geven op basis van gegevens in de jaarlijkse Rekening en Verantwoording van de gemeente Amsterdam. Aan de hand van deze cijfers over de jaren 1929 tot en met 1952 heeft Hein Blocks (lid van de MKG) een berekening gemaakt van de 'extra'-bedragen (dat wil zeggen meer dan 'normaal') die mogelijk met achterstalligheid van oorlogscanons en de op basis daarvan opgelegde boetes gemoeid zijn. Het betreft dan alle canons en boetes, dus zowel Joods als niet-Joods. Uit de in de Rekening en Verantwoording opgenomen cijfers over boetes en (achterstallige) erfpachtcanons, en de op basis daarvan vastgestelde indicatie zijn deze 'extra'-bedragen *afgeleid*. Deze cijfers kennen, hoe zorgvuldig ook berekend, aldus een duidelijke onzekerheidsmarge.

Tabel 3

TOTALE BEDRAGEN BOETES	oorspronkelijk bedrag	omrekening	in guldens 1945	idem in euro	in euro 2014
BOETES				2,20371	28,5989
OBV ONTVANGEN BOETES					
extra boetes 1)	125.618,37		125.677,82	€ 57.030,11	€ 1.630.998,36
waarvan 1941 2)	-36.938,06		-39.169,12	€ -17.774,17	€ -508.321,76
resteert	88.680,31		86.508,70	€ 39.255,94	€ 1.122.676,60
kwijtscholden in boetedossiers 3)	-12.225,62		-12.225,62	€ -5.547,74	€ -158.659,39
Resteert extra boetes	76.454,69		74.283,08	€ 33.708,19	€ 964.017,21
OBV ACHTERSTAND CANONS					
extra boetes 4)	76.188,56		75.489,72	€ 34.255,74	€ 979.676,52
kwijtscholden in boetedossiers 3)	-12.225,62		-12.225,62	€ -5.547,74	€ -158.659,39
Resteert extra boetes	63.962,94		63.264,10	€ 28.708,00	€ 821.017,13

ERFPACHTCANONS EXTRA ACHTERSTALLIG 4)							
	obv "nieuw in jaar	obv achterstand einde periode	oorspronkelijk bedrag	omrekening	in guldens 1945	idem in euro	in euro 2014
1940	96.090,03	0,00	48.045,02	1,0790	51.840,57	€ 23.524,23	€ 672.766,98
1941	10.180,84	49.539,37	29.860,11	1,0604	31.663,66	€ 14.368,34	€ 410.918,73
1942	276.691,36	85.062,83	180.877,10	1,0394	188.003,65	€ 85.312,34	€ 2.439.839,03
1943	0,00	113.373,44	56.686,72	1,0215	57.905,48	€ 26.276,36	€ 751.475,09
1944	31.912,80	461.084,93	246.498,87	1,0097	248.889,90	€ 112.941,31	€ 3.229.997,36
1945 geheel	207.104,70	431.985,00	319.544,85	1,0000	319.544,85	€ 145.003,13	€ 4.146.930,05
correctie '45 halfjr	-103.552,35	-215.992,50	-159.772,43		-159.772,43	€ -72.501,57	€ -2.073.465,02
Totaal extra canons	518.427,38	925.053,07	721.740,23		738.075,69	€ 334.924,15	€ 9.578.462,19
TOTAAL CANONS PLUS BOETES (MAXIMAAL)			798.194,92		812.358,77	€ 368.632,34	€ 10.542.479,41

- 1) Op basis van meer dan in normale jaren Ontvangen Boetes (m.n. in de naoorlogse jaren).
- 2) De boetes van 1941 hebben betrekking op in 1940 opgelopen achterstalligheid, en het 'extra'-deel van die boetes is reeds in 1941 en 1942 voldaan.
- 3) Een kwijtschelding van f. 11.788,19 voor de 217 Joodse gevallen, plus een kwijtschelding van f. 437,43 voor de 16 niet-Joodse gevallen.
- 4) Op basis van meer achterstand canonbetaling dan in normale jaren (m.n. jaren 1944-1948).

De relevante extra boetes (= meer dan in 'normale' jaren) zijn in de bovenstaande tabel 3 op twee manieren benaderd.

1. Op basis van grotere bedragen dan normaal aan 'Ontvangen boetes'. In de Rekening en Verantwoording worden de 'Ontvangen boetes' per jaar vermeld. Daarbij is met name juist voor de na-oorlogse jaren 1946-1948 sprake van een duidelijk hoger dan normaal bedrag. Dit extra bedrag wordt kennelijk veroorzaakt door pas na de oorlog ontvangen boetes die op die oorlogsjaren betrekking hebben. Deze benadering leidt tot een extra bedrag aan ontvangen boetes van ruim f. 88.000. Wanneer kwijtscheldingen in mindering worden gebracht resteert ruim f. 76.000.
2. Op basis van de meer dan normale achterstanden in betalingen van de canons. In de Rekening en Verantwoording wordt ieder jaar een bedrag vermeld inzake achterstallige canons per jaar waarop die achterstalligheid betrekking heeft. Aan de hand hiervan kan de daarmee gemoeide boete (0,5% per maand) worden berekend. Deze benadering leidt met name in de oorlogsjaren tot extra verschuldigde (toen niet-betaalde) boetes met een benaderde waarde van ruim f. 76.000. Wanneer ook hierop de kwijtscheldingen in mindering worden gebracht resteert circa f. 64.000.

Deze beide benaderingen betreffen alle oorlogsgelateerde boetes (Joods, en overig, waaronder ook Duits-gelateerde uit 1945).

De relevante canonbedragen op basis van achterstalligheid tijdens de oorlogsjaren zijn bij de hierboven beschreven benadering op basis van de Rekening en Verantwoording in totaal circa f. 722.000. Het totale boetebedrag ligt volgens de berekeningen van Blocks tussen de circa f. 64.000 en f. 76.000. Deze bedragen betreffen alle extra-achterstalligheid uit de oorlogsjaren (Joods en niet-Joods, inclusief Duits-gelateerd uit 1945). Vergelijken we dit met de opgetelde bedragen uit de boetedossiers in tabel 2 (waarbij uitsluitend Joodse gevallen zijn meegerekend), respectievelijk f. 339.287 voor de canon en f. 33.326 voor de boete, dan vormen de boetedossiers om en nabij 50% van het totaal en lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de boetedossiers - in ieder geval in financieel opzicht - een zeer substantieel deel van alle Joodse erfpachtcasussen dekken. Welk aandeel in de door Blocks berekende totaalbedragen wellicht nog meer aan Joodse erfpachters zouden kunnen worden toegeschreven, is helaas niet met enige nauwkeurigheid vast te stellen.

Deel 3

Straatgeld en andere heffingen

In de opdracht van de gemeente Amsterdam aan het NIOD (memo 16 augustus 2013) is ook de vraag gesteld of kon worden gekeken naar andere mogelijke onterechte heffingen door de gemeente Amsterdam.

In het Stadsarchief Amsterdam is in het archief van de Gemeente Belastingen een steekproef gedaan naar de heffing van straatgeld.⁷⁶ Het materiaal betreft verzoeken om vrijstelling, (bijna) altijd omdat het pand gesloopt of helemaal gestript is. Bij het merendeel van de gevallen gaat de Gemeente akkoord met een ontheffing van straatgeld (vaak inclusief brandverzekeringbelasting) over het jaar 1945. Ter illustratie enkele voorbeelden:

- Bewindvoerder vraagt om ontheffing van het straatgeld en de brandverzekeringsbelasting omdat 'de betreffende percelen in januari/februari 1945 alle door het publiek van Amsterdam uit brandstoffennood gesloopt werden. Deze perceelen stonden leeg, doordat de joodsche bewoners weggevoerd waren.' Geen verdere correspondentie. Op het overzicht van de heffingen, panden en bedragen staat met de hand geschreven 'Straatgeld en Brandv. belast. van 1945 ontheffen.'⁷⁷
- A. Gerritsen verzoekt om een vrijstelling 'van den belastingplicht'. Dit omdat het perceel sinds 1943 onbewoond is geweest. De eigenaars zijn namelijk via Westerbork naar Duitsland afgevoerd. Het pand viel hierdoor ten prooi aan dieven/slopers die het pand ontdeden van het hout- en tegelwerk en het sanitair. De Gemeentebelastingdienst zoekt uit of het pand daadwerkelijk geheel gesloopt is, en ook zij ondervinden dat eigenlijk alleen de buitenmuren en het dak nog intact zijn. De vloeren en de binnenmuren zijn verwijderd, de ramen en deuren zijn dichtgemetseld. Op het overzicht van de heffingen, panden en bedragen staat met de hand geschreven 'Straatgeld en Brandver. belast. voor 1945 ontheffen.'⁷⁸
- M. Cohen de Lara heeft aanslagen ontvangen over de jaren 1943, 1944 en 1945. Hij schrijft hierover: 'Het bevreedt hem ten zeerste, in aanmerking genomen het feit, dat de betreffende perceelen in de jaren 1943, 1944 en 1945, onder beheer waren van de firma Petrus van Bruggen & Zn, deze aanslagen niet betaald zijn door den toenmaligen beheerder, respectievelijk door Uwen Heer ontvanger ingevorderd zijn. In deze jaren, waren zijn inziens, de middelen aanwezig bij den toenmaligen beheerder, om deze aanslagen te voldoen.' Cohen de Lara heeft nooit enige inkomsten kunnen ontvangen uit zijn bezit en zal deze ook niet in de toekomst ontvangen aangezien de panden zijn gesloopt of door de Deutsche bezetting niet meer in het bezit zijn van de familie. Hij verzoekt daarom om vrijstelling van de heffingen: 'te meer daar het hier gaat om twee perceelen, die reeds lang gesloopt zijn en waarvan de firma van Bruggen zich de opbrengst wederrechtelijk heeft toegeëigend.' Er is geen verdere correspondentie van de gemeente. Op het overzichtje van aanslagen en bedragen staat geschreven 'voor 1945 onth. verleen'.⁷⁹
- De percelen van Van Bruggen zijn in 1942 door de Niederländische Grundstückverwaltung overgedragen aan de firma Petrus N. van Bruggen. De percelen waren bij overdracht in zeer goede staat en kenden hoge opbrengsten. Echter is door het in gebreke blijven van de firma de ene na de andere woning leeg komen te staan en zijn

⁷⁶ De steekproef is gedaan in collectie 5178, inv. nrs. 1576, 6312, 6313, 6314, 6315 en 6316.

⁷⁷ Stadsarchief Amsterdam, collectie 5178, Archief Secretarie afdeling Belastingen, inv.nr 6313.

⁷⁸ Stadsarchief Amsterdam, collectie 5178, Archief Secretarie afdeling Belastingen, inv. nr. 6313.

⁷⁹ Stadsarchief Amsterdam, collectie 5178, Archief Secretarie afdeling Belastingen, inv. nr. 6313.

deze in de winter van 1944/1945 door het publiek op zoek naar brandhout gestript. De overgebleven ruïnes werden op last van de brandweer en Gemeentelijke Bouw- en Woningtoezicht gesloopt. Om deze reden verzoekt hij om kwijtschelding van het straatgeld. Voor vrijwel alle panden is er een apart overzicht met heffingen en bedragen, op alle is geschreven: 'Straatgeld en brandver. bel. 1945 ontheffen.'⁸⁰

Wat opvalt uit bovengenoemde voorbeelden die gevoeglijk zijn uit te breiden is: (1) dat ontheffing werd verleend over het jaar 1945, maar niet over voorgaande jaren; (2) de afwezigheid van verdere correspondentie waardoor geen verder inzicht kan worden gegeven over de afloop van deze zaken. Het is niet geheel uitgesloten, dat in de toekomst meer relevante gegevens over straatgeld en andere heffingen naar boven zullen komen. In de gegeven onderzoeksperiode ontbrak echter de tijd voor een verdere speurtocht naar dergelijke gegevens.

Op grond van de inventarisatie mag wel worden betwijfeld (het archiefmateriaal was onvolledig, ongestructureerd en vaak nog ongeïventariseerd) of een betekenisvolle kwantitatieve analyse ooit tot de mogelijkheden zal behoren.

Het Gemeentelijk Energiebedrijf (GEB)

In de eerste vergadering van de Maatschappelijke Klankbordgroep werd opgemerkt dat er na de bevrijding heffingen van achterstallige energierekeningen zijn geweest. Onderzoek naar relevant archiefmateriaal leverde echter geen resultaten op. Het archief van het Gemeentelijk Energiebedrijf, dat bij het Stadsarchief berust, is helaas niet geïventariseerd. Op de desbetreffende archiefdozen staat slechts zeer summier aangegeven waarop de inhoud betrekking heeft. Een gang langs deze dozen leverde op het eerste gezicht geen materiaal over de periode 1945-1960 op. Er zijn mogelijk relevante gegevens te vinden in andere archieven, bijvoorbeeld in het archief van de Gemeentelijke Secretarie: afdeling Financiën. Dit archief is echter voor de periode 1945-1960 evenmin geïventariseerd. Concreet betekent dit dat nader onderzoek naar deze kwestie zeer arbeidsintensief zal zijn. Ook hier kan worden betwijfeld of in de toekomst een betekenisvolle kwantitatieve analyse tot de mogelijkheden zal behoren. Het is bijvoorbeeld zeer de vraag of voldoende gegevens met betrekking tot betalingen van individuele huishoudens in de archieven te vinden zullen zijn.

---

⁸⁰ Stadsarchief Amsterdam, collectie 5178, Archief Secretarie afdeling Belastingen, inv. nr. 6312.

Conclusie

De gemeente Amsterdam hield na de oorlog vast aan de regels betreffende de heffing van (achterstallige) erfpachtcanon en boetes voor te late betaling. De achterstalligheid was in de meeste gevallen ontstaan door het niet betalen van canon door een oorlogskoper/beheerder. Uit de boetedossiers blijkt dat de erfpachtschulden met name vanaf de tweede helft van 1944 toenamen. Dit kan worden verklaard uit de toenemende economische ontwrichting⁸¹, en de massale vlucht van 'foute' Nederlanders in september 1944 (Dolle Dinsdag).

Hoewel er enige ambtelijke discussie ontstond over de rechtmatigheid van de heffingen en boetes, en de gemeente-advocaat van de stad herhaaldelijk werd ingeschakeld om de situatie te beoordelen, koos het gemeentebestuur ervoor om vast te houden aan een strikte toepassing van de verplichtingen rond erfpacht. De enige soepelheid die de gemeente zich veroorloofde was uiteindelijk het kwijtschelden van de helft van de boete in 1948, maar ook hier was het beleid erop gericht de lasten voor de gemeente zo beperkt mogelijk te houden.

De gemeente deed het voor komen of er geen alternatief beleid mogelijk was. Wat betreft de boete is echter duidelijk, dat het binnen de bevoegdheid van de gemeente had gelegen de invordering daarvan in bepaalde gevallen achterwege te laten. Achteraf bezien is het zelfs onbegrijpelijk dat deze invordering heeft plaatsgehad, tegen het advies van de gemeente-advocaat in. Deze had immers gewezen op de toepassingsmogelijkheid van het leerstuk van de overmacht op de betalingsverplichting van de gedeposedeerde erfpachter. De gemeente is willens en wetens van dit advies afgeweken, hetgeen niet anders kan worden gekwalificeerd dan als een volkomen onnodige hardheid ten aanzien van erfpachters die tijdens de oorlog uit hun bezit waren ontzet.

Over de verplichting tot het betalen van achterstallige canon ligt de zaak ingewikkelder. Tijdens de rechtsherstelprocedure werd de oorspronkelijke erfpachter in zijn/haar rechten hersteld – de oorlogskoop/het beheer werd geacht niet te hebben plaatsgevonden. Dit betekende in veel gevallen dat de nog te vorderen canon uit de oorlogsperiode op het onroerend goed bleef liggen, en deze moest derhalve door de oorspronkelijke erfpachter worden betaald. In theorie had de oorspronkelijke eigenaar de mogelijkheid om deze canon door middel van een minnelijke schikking met de oorlogskoper/beheerder te verrekenen. Uit een steekproef in de notariële aktes in het archief van het kadaster blijkt echter dat over een dergelijke verrekening van canon en boete vrijwel niets is terug te vinden. In de boetedossiers maken de gedupeerden bovendien geregeld de opmerking dat bij de rechtsherstelprocedure geen restitutie van boete door oorlogskoper/beheerder had plaatsgevonden. Het heeft er alle schijn van dat de weg die de gedupeerden volgens de gemeente moesten bewandelen, in de praktijk in de meeste gevallen dus niet tot de gewenste oplossing heeft geleid.

De gemeente Amsterdam heeft inzake het indienen van mogelijke claims bij de oorlogskopers/beheerders voor zichzelf geen rol weggelegd gezien. Het aanspannen van een eventuele verhaalprocedure heeft zij overgelaten aan de gedeposedeerde erfpachter. In hoeverre de gemeente Amsterdam hiermee een afwijkend beleid heeft gevoerd in vergelijking met andere gemeenten, is op dit moment niet duidelijk. Daarvoor is meer onderzoek nodig. Wel is gebleken dat Den Haag besloot geen boete te heffen op achterstallige canon, en er zijn aanwijzingen dat ook de gemeente Leeuwarden geen boete heeft geheven.

---

⁸¹ Volgens Hein Klemann bereikte het beschikbare nationaal inkomen in 1944 een dieptepunt en lag de productie in de laatste maanden van 1944 en de eerste van 1945 – afgezien van de landbouw – goeddeels stil. In die periode verarmde Nederland 'dramatisch' en werd de armoede in de niet-agrarische sector van de samenleving 'schier ondraaglijk'. Hein A.M. Klemann, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (2002), 555.

Een verklaring voor het gevoerde gemeentebeleid kan worden gezocht in het feit dat de erfpachtcanon voor de gemeente Amsterdam een belangrijke bron van inkomsten vormde. Daarnaast speelde 'goed ambtenaarschap' dat destijds werd gekenmerkt door het nauwgezet uitvoeren van de regelgeving, een mogelijke rol. De gemeente Amsterdam vreesde bovenal, zo blijkt uit het onderzochte archiefmateriaal, dat het creëren van uitzonderingen tot meer uitzonderingen zouden kunnen leiden, een situatie die door de gemeente onwenselijk werd geacht. Dat is vermoedelijk ook de oorzaak geweest dat het gemeentebestuur het advies van de gemeente-advocaat De Jong niet onverkort heeft overgenomen, daar De Jong juist pleitte voor een meer individuele benadering. Een generiek beleid had dus de voorkeur, ondanks het feit dat ook de gemeente erkende dat er van schrijnende gevallen sprake was.

In onderzoeken waarbij het gaat om het naoorlogse beleid ten aanzien van oorlogsslachtoffers wordt met enige regelmaat beweerd dat met de ogen van nu, het beleid van toen... en dan volgt een (milde) afkeuring. Een redenering als met de ogen van nu... veronderstelt dat er sprake is van een evolutie in de waarden en normen en wellicht zelfs in menselijke compassie. Met andere woorden, dat men toen een heel andere opvatting had over dergelijke morele kwesties dan tegenwoordig. De vele verontwaardigde reacties van de getroffen erfpachters en de adviezen van de gemeente-advocaat laten echter een ander beeld zien. Ook volgens tijdgenoten had de gemeente Amsterdam anders kunnen, en wellicht ook moeten handelen.

Aanbevelingen

In dit rapport worden geen aanbevelingen gedaan met betrekking tot mogelijke politieke en financiële consequenties van de resultaten van dit onderzoek. Het is aan de verantwoordelijke bestuurders van Amsterdam om hierover een besluit te nemen.

De kernvraag van het onderzoek was hoe het gemeentebeleid van Amsterdam inzake de erfpachtkwestie moet worden beoordeeld. Om op deze vraag een gefundeerd antwoord te kunnen geven, ontleend aan de historische context, is vervolgonderzoek noodzakelijk. Zo verdient het aanbeveling het Amsterdamse gemeentebeleid te vergelijken met het beleid van andere Nederlandse gemeenten. We weten nu bijvoorbeeld dat de gemeente Amsterdam het aan de teruggekeerde en/of opgedoken erfpachters of hun vertegenwoordigers, overliet de achterstallige canon en boete met de oorlogskoper/beheerder te verrekenen, en zelf geen stappen ondernam om de achterstalligheid die in de oorlog was opgelopen te verhalen op de destijds verantwoordelijke persoon of instantie. Is dit beleid overeenkomstig met dat van andere gemeenten? Ook het beroep op overmacht zou in vergelijkend perspectief moeten worden bestudeerd, omdat overmacht zoals we hebben gezien, voor verschillende interpretaties vatbaar was, en het derhalve heel goed mogelijk is dat er op gemeentelijk niveau verschillen bestaan. Kort samengevat komt het erop neer dat voor een goede beoordeling van het Amsterdamse beleid onderzocht moet worden in hoeverre dit afweek van het beleid in andere steden, en/of in hoeverre de steden onderling wellicht hun beleid op elkaar afstemden.

Voor een beter begrip van de erfpachtkwestie zou deze tevens in samenhang met het totale gemeentelijke woningbeleid moeten worden bestudeerd. Bij het Stadsarchief Amsterdam berust het omvangrijke archief van de dienst Volkshuisvesting. De onderzoekers hebben dit archief geïdentificeerd als een belangrijke bron van informatie op het terrein van het hoofdstedelijke woningbeleid. In feite vond bij de dienst Volkshuisvesting de eerste fase van herstel van woonrechten plaats. De dienst werd veelvuldig aangeschreven door oorlogsgetroffenen die hun huis gesloopt zagen, leeggeroofd en/of bewoond door iemand anders. Met name in het eerste half jaar na de oorlog, dus vóór de installatie van de Raad voor het Rechtsherstel, opereerden het Militair Gezag (overgangsbestuur), het Amsterdamse stadsbestuur en de president van de arrondissementsrechtbank Amsterdam als rechter in kort geding, in een bestuurlijk chaotische context. Onderzoek naar deze chaotische eerste fase op het gebied van wonen, is voor zover ons bekend nog niet eerder systematisch verricht. Dit knelt te meer omdat in die eerste fase beslissingen werden genomen en noodvoorzieningen getroffen die het leven van talrijke burgers tot ver in de jaren vijftig hebben bepaald.

Met betrekking tot de vraag hoe het gemeentebeleid Amsterdam moet worden beoordeeld, biedt de relatie burger-overheid een interessante invalshoek. De gemeente Amsterdam werd op grote schaal benaderd door hulpvragende burgers. De directe naoorlogse periode was het toneel van een confrontatie tussen enerzijds een gemeentelijk gezagsapparaat, bevolkt door ambtenaren die zichzelf zagen als uitvoerders, handelend volgens vaste regels en niet bereid de regels flexibel te interpreteren, en anderzijds een ontheemde burgerbevolking die deze regels onder de gegeven omstandigheden als onterecht en/of onbillijk ervoer. Door de erfpachtkwestie te onderzoeken in de bredere context van het naoorlogse gemeentelijke woonbeleid - wat binnen de duur van dit onderzoek slechts zeer beperkt mogelijk was - zal duidelijker worden hoe deze kwestie zich verhiel ten opzichte van de overige oorlogsgerelateerde huisvestingsproblematiek waar de gemeente Amsterdam in die jaren mee te maken kreeg.

Met een vervolgonderzoek zal op een meer geïntegreerde, en in historisch-wetenschappelijk opzicht bevredigender wijze kunnen worden voldaan aan de brede doelstelling die door de gemeente Amsterdam in de brief aan de gemeenteraad is geformuleerd (13 december 2013), en die betrekking heeft op de bejegening, taal en houding van het naoorlogse stadsbestuur. Hierdoor zal het erfpachtonderzoek zoals dat tot dusver is uitgevoerd, in een betekenisvolle

context kunnen worden geplaatst, waardoor ook de beoordeling van het gemeentebestuur van destijds met meer gevoel voor de sociale, economische en juridische omstandigheden kan plaatsvinden.

Bijlage 1

Literatuurlijst

Aalders, Gerard, *Bij verordening. De roof van het joodse vermogen in Nederland en het naoorlogse rechtsherstel* (Amsterdam: Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie 1998).

Aalders, Gerard, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: Sdu Uitgevers 1999).

Aalders, Gerard, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlands restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam: Boom 2001).

Barendregt, Jaap, *Roof en rechtsherstel van joods effectenbezit* (Amsterdam: Aksant 2004).

Bockxmeer, Annemieke van, Ton Kappelhof, Leon van Damme, Dineke de Visser, *Oorlogsgetroffenen WO2. Terugkeer, opvang, nasleep* (Amsterdam: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie 2010).

Bossenbroek, Martin (red.), *De meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Bert Bakker 2001).

Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse Joden na kampen en onderduik* (Utrecht: het Spectrum 1999).

Gans, Evelien, "Vandaag hebben ze niets – maar morgen bezitten ze weer tien gulden". Antisemitische stereotyperingen in Bevrijd Nederland', in: Conny Kristel (red.), *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam: Bert Bakker 2002).

Hondius, Dienneke, *Terugkeer. Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* (Den Haag: Sdu Uitgevers 1998).

Hondius, Dienneke, "Welkom" in Amsterdam. Aankomst en ontvangst van repatrianten in de hoofdstad in 1945', in: Conny Kristel (red.), *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam: Bert Bakker 2002).

Kaal, Harm, *Het hoofd van de stad. Amsterdam en zijn burgemeester tijdens het interbellum* (Amsterdam: Aksant 2008).

Klemann, Hein, A.M., *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving n jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam: Boom 2002).

Kristel, Conny (red.), *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming* (Amsterdam: Bert Bakker 2002).

Kristel, Conny (red.), *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam: Bert Bakker 2002).

Liagre Böhl, Herman, *Wibaut de machtige. Een biografie* (Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker 2013).

Meijer, K., *E 100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed* (Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008).

Piersma, Hinke (red.), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen* (Amsterdam: Bert Bakker 2001).

Piersma, Hinke, *Bevochten recht. Politieke besluitvorming rond de wetten voor oorlogsslachtoffers* (Amsterdam: Boom 2010).

Pitlo, A., *Evolutie in het privaatrecht*. (Groningen: H.D. Tjeenk Willink 1972).

Rood, Coen, *Onze dagen. Herinneringen aan de Jodenvervolging* (Amsterdam: Boom 2011).

Slot, Eric, 'Crimineel vastgoedcircuit verdiende grof geld aan Jodenvervolging', *Historisch Nieuwsblad*, nr. 9/2008.

Suijling, J. Ph., *Inleiding tot het burgerlijk recht 2^e stuk – 1^e gedeelte* (Haarlem: De Erven Bohn 1934).

Velten, van, A.A., *Privaatrechtelijke aspecten van onroerend goed* (Deventer: Kluwer 2009).

Veraart, Wouter, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Rotterdam/Alphen aan de Rijn: Sanders Instituut/Kluwer 2005).

Veraart, Wouter, Claire Andrieu, *The post-war restitution of property rights in Europe. Comparative perspectives* (Amsterdam/Aalen: Kloof Booksellers/Scientia 2011).

Vos, Maarten Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratieproces* (Amsterdam: Boom 2013).

Rapporten:

Commissie-Kordes, Eindrapport van de Commissie van Onderzoek LIRO-archieven en archievensgids (1998)

Commissie-Scholten, *Tweede Wereldoorlog. Roof en Rechtsherstel* (Leiden: Begeleidingscommissie onderzoek financiën tegoeden WO-II in Nederland 1999).

Bijlage 2

Geraadpleegde archieven

Stadsarchief Amsterdam

- 5370: Archief van de Gemeentelijke Dienst Grondbedrijf
- 5370 A: Archief van het Gemeentelijke Dienst Grondbedrijf en rechtsvoorganger (aanvulling)
- Archief Publieke Werken (ongeïventariseerd)
- 5180: Archief van de Secretarie; Afdeling Publieke Werken
- 5180 A: Archief van de Secretarie; Afdeling Publieke Werken: aanvulling
- 5102: Archief van de Commissie van Bijstand in het Beheer der Zaken van Volkshuisvesting
- 5256: Archief van de Gemeentelijke Sociale Dienst en rechtsvoorgangers
- 1396: Archief van de Schade Enquête Commissie Amsterdam
- 5229: Archief van het Gemeentelijk Bureau Inkwartiering (Städtisches Quartieramt)
- 5225: Archief van de Politie
- 714: Archieven van de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge
- 30355: Archief van de Gemeente Amstelveen; Secretarie
- 306: Archief van Mr. A.J. d'Ailly
- 5170: Archief van de Algemene Secretarie
- 5167: Archief van de Burgemeester
- 5079: Archief van de Gemeenteraad
- 5178: Archief van de Secretarie; Afdeling Belastingen
- 5414: Archief van de Inspectie voor de Repatrieringswerkzaamheden te Amsterdam Centraal Station en Westerdoksdijk)
- 400: Archief van de Sociale Raad en rechtsvoorgangers
- 5293: Stedelijke Woningdienst (ongeïventariseerd) Doos 124
- 5189: Archief van de Secretarie; Afdeling Wettelijke Aansprakelijkheid, Verhaals- en Verzekeringzaken
- 5187: Archief van de Secretarie; Afdeling Volkshuisvesting
- Archief Gemeentelijk Energiebedrijf (ongeïventariseerd)

Nationaal Archief Den Haag

- 2.09.48.01: Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS), Vermögensverwaltungs und Rentenanstalt (VVRA)
- 2.08.101: Kadaster: registratie van beschikkingen van het Nederlandse Beheersinstituut
- 2.08.69: Kadaster: registratie van beschikkingen van het Nederlandse Beheersinstituut
- 2.09.16: Nederlands Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, 1945-1967
- 2.09.49: Nederlands Beheersinstituut (NBI), 1944-1967
- 2.04.64: Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Pensioenen en Wachtgelden
- 2.04.57: Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, 1879-1950
- 2.08.85: Archieven van de directie Financiën Publiekrechtelijke Lichamen (FIPULI)
- 2.09.48.02: Raad voor het Rechtsherstel: Afdeling Rechtspraak, 1945-1971
- CABR-dossier Everout
- 2.19.185: Nederlandse Vereniging der Gemeenten (VNG)
- 2.09.48.02: Raad voor het Rechtsherstel: Afdeling Rechtspraak, 1945-1971
- 3.06.30: Directies der Belastingen Rotterdam en Amsterdam, 1934-1959

- 2.04.51: Ministerie van Binnenlandse Zaken: Hulpverlening Oorlogsslachtoffers en Evacuatiezaken, 1939-1951
- 2.09.48.02: Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel: Afdeling Rechtspraak, 1945-1967 (1971)
- Toegang 2.04.51: Ministerie van Binnenlandse Zaken: Hulpverlening Oorlogsslachtoffers en Evacuatiezaken, 1939-1951
- 2.08.69: Den Haag, Ministerie van Financiën: Verbaal Archief Administratie der Belastingen (later) Directoraat-Generaal der Belastingen

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust-, en Genocidestudies, Amsterdam

- 039: Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft
- 086: Beauftragten des Reichskommissars
- 100a: Procureur Generaal Amsterdam
- 249-0029B: Dossier – Joden – Amsterdam
- 249-0343E: Dossier – Illegaliteit – Herstel Commissie Amsterdam
- 249-0364C: Dossier - Joden - vermogen – inbeslagneming
- 249-0479A: Dossier - Nederlands Volksherstel
- 249-0928A: Dossier – Zoengeld
- 249-1385: Dossier - Joden - instellingen

Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Amsterdam

Gedigitaliseerde erfpachtdossiers.

Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims, Den Haag

Gedigitaliseerde dossiers

Woord van Dank

Het onderzoeksteam had dit rapport niet kunnen maken zonder de hulp van velen. Onze speciale dank gaat dan ook uit naar:

Hein Blocks (lid van de Maatschappelijke Klankbordgroep); Hans Bruning (kadaster); Eveline Buchheim (project coördinator NIOD); Hjalmar Duin (promovendus VU); Dirk Graas (Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Amsterdam); Wim van de Ham (Teamcoördinator VNG Informatiecentrum); Lauren Heida (stagiaire UvA); Eric Heijselaar (Stadsarchief Amsterdam); Maartje van de Kamp (Nationaal Archief Den Haag); Adrie Krahmer (Ontwikkelingsbedrijf Amsterdam); Peter Kroesen (Stadarchief Amsterdam); Johan van Langen (Nationaal Archief, Den Haag); Marco Scheffers (kadaster); Jan Willem Schilt (Stadsarchief Amsterdam); Eric Slot; Raymund Schutz (Nederlandse Rode Kruis); Hans Visser (Stadsarchief Amsterdam); Henk van der Well (CMJO)

Verder gaat onze dank uit naar de opdrachtgever en de leden van de Maatschappelijke Klankbordgroep.